

SPANNING

UITGAVE VAN HET
WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN DE SP

jaargang 22, nummer 4, oktober 2020

VOORBIJ HET NEOLIBERALISME?

L F Z

VOORBIJ HET NEOLIBERALISME?

De coronacrisis is een immense en plotselinge inbreuk in ons dagelijkse leven. Opeens waren we teruggeworpen op een kleine cirkel rond thuis. Zonder handen schudden, zonder alle sociale activiteiten en met angst voor een potentieel dodelijk virus. Als een zwaard van Damocles hangt een heropleving boven de herfst.

Grote crises zijn vaak aan evenzo grote veranderingen voorafgegaan. Daarom hadden we op het wetenschappelijk bureau in maart de discussie: moeten we nu onmiddellijk een publicatie wijden aan de gevolgen

van de crisis of eerst zien hoe de crisis zich ontwikkelt? We kozen voor het tweede. En inderdaad is er nu al veel meer duidelijk over de gevolgen dan in maart. Maar al onderzoekend en schrijvend komen we tot de conclusie dat het nog steeds te vroeg is voor conclusies. Dat zal zo blijven, totdat we terug kunnen kijken om te zien wat de crisis heeft aangericht en aan veranderingen in gang heeft gezet.

Vandaar de vraag: gaan we voorbij het neoliberalisme? Deze editie is een slijpsteen voor de ideeën die je daarover hebt. Je leest de duiding van

de ontwikkelingen die dat bespoedigen en over de ontwikkelingen juist de andere kant op. Je leest over de mogelijkheden die er voor de SP zijn en over wat er aan strategie nodig is om een ander tijdperk te vestigen. In ieder geval gaat het niet vanzelf. Er is voor ons werk aan de winkel. ■

IN DIT NUMMER

10

4 'NIEMAND KAN ONS NU NOG WIJSMAKEN DAT ER GEEN ALTERNATIEF IS'

Tiny Kox over politiek in tijden van corona
Bart Linssen

10 'JE HEBT GEEN ECONOMISCHE GROEI NODIG OM MENSEN RIJKER TE MAKEN'

Sander Heijne legt uit waarom we heel anders over de economie moeten gaan denken
Tijmen Lucie

12 LAAT DE STERKSTE SCHOUDERS DE ZWAARSTE LASTEN DRAGEN

Wanneer grote bedrijven hun eerlijke deel betalen kunnen bezuinigingen op de publieke sector worden voorkomen
Tijmen Lucie

12

15 HET NIEUWE ECONOMISCHE DENKEN

Wie goed kijkt naar de economische wetenschap ziet mogelijkheden voor echte verandering
Bart Linssen

20 LUIDT CORONA HET EINDE VAN HET NEOLIBERALISME IN?

De problemen die we nu zien leiden niet vanzelf tot fundamentele verandering
Ruud Kuin

26 WAT IS ER NODIG OM VOORBIJ HET NEOLIBERALISME TE KOMEN?

Socialisten die het mens is maken plannen
Eduard van Scheltinga

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP. Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie
Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Jannie Visscher

Basisontwerp
Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Nenad Mečava
Gonnie Sluijs
Illustratie cover
Len Munnik

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen AfgeleideWerken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

TINY KOX

‘NIEMAND KAN ONS NU NOG WIJSMAKEN DAT ER GEEN ALTERNATIEF IS’

Tekst: Bart Linssen

Grote crises vragen om politieke duiding, ook als ze nog niet voorbij zijn. Tiny Kox heeft een lange staat van dienst binnen de partij en is sinds 2003 SP-fractievoorzitter in de Eerste Kamer. Hoe kijkt hij aan tegen de coronacrisis, veranderingen in het maatschappelijk denken en mogelijkheden voor de SP? ‘We hebben nu gezien hoe de overheid kan ingrijpen als het nodig is.’

› **Als we nadenken over crises kijken we vaak terug naar de vorige. Is de coronacrisis te vergelijken met de financiële crisis van 2008?**
‘Die vergelijking wordt direct gemaakt als er weer gesproken wordt over een grote crisis. Kijk je er wat objectiever naar dan zie je: eigenlijk lijkt deze crisis in niets op de vorige. Die crisis was een ineenstorting van het financiële stelsel, dat op leugens gebaseerd bleek te zijn. We hadden elkaar dingen wijsgemaakt die gewoon niet bleken te kloppen en onszelf rijk gerekend. Nu zien we iets heel anders. Een grote uitval van de productie, die niks te maken heeft met de vraag, maar simpelweg met het feit dat we niet kunnen werken. In beide gevallen hebben ze grote gevolgen voor de reële economie, maar hoe vergelijkbaar beide crises zijn kun je pas in de verre toekomst zeggen.’

› **Kunnen we al wel wat zeggen over de rol van de overheid?**
‘Daar zien we inderdaad een duidelijk verschil. Bij deze crisis was er vrij snel een enorme interventie van de staat.

Terwijl er bij de vorige crisis juist veel aarzeling was. Toen werd de staat overhaast gedwongen om in te grijpen en ging dat met grote tegenzin. Nu keek vrijwel iedereen direct naar de overheid als oplossing. En die overheid zei ook direct bij monde van minister Hoekstra: “We hebben diepe zakken.” Tegelijkertijd is nog helemaal niet duidelijk of de overheid zich zo zal blijven opstellen. Misschien blijkt later dat dit inderdaad het moment was dat de rol van de staat weer dominant werd. Maar het zou ook goed kunnen dat er juist een internationalisering van de macht gaat plaatsvinden, en dat de Europese Unie 25 jaar later gewoon een land is geworden. Laten we hier ook eerlijk over zijn: we weten het gewoon niet.’

› **Hoe pakt de crisis internationaal uit?**
‘Hoe wij daar vanuit Nederland naar kijken heeft mij altijd geïntrigeerd. Ook bij de vorige crisis spraken we steeds over wat ons overkomen was. En natuurlijk, veel mensen zijn hier hard getroffen door de crisis, maar in arme landen in Azië en Afrika zijn mensen

foto: Lex van Lieshout / ANP

‘Wij zullen altijd willen regeren als we onze redelijke eisen kunnen waarmaken’

letterlijk doodgegaan als gevolg van de kredietcrisis. Puur omdat er geen geld meer was, en dus geen vraag naar hun producten. Dat zie je ook nu weer. Wij gaan over op anderhalve meter, maar in India kan dat niet. Wat heeft het immers voor zin om anderhalve meter te houden als je vervolgens doodgaat van de honger? Daar kan men zich geen NOW-regeling permitteren, daar kan men niet thuiswerken, daar is geen regering die kan spreken over “diepe zakken”. Daar gaan mensen gewoon kapot. Guterres, de secretaris-generaal van de VN, waarschuwde onlangs nog dat het nu helemaal uit de hand loopt. Daar heeft hij natuurlijk gelijk in.’

› Hoe heeft de Nederlandse politiek gereageerd op deze crisis?

‘Dit was het moment geweest om over eigen schaduwen heen te stappen. Door de regering en door politieke partijen. Ik had gewild dat de minister-president alle fractievoorzitters naar het Catshuis had gehaald en had gezegd: “We moeten nu praten over wat er nu moet gebeuren. Vast staat dat de oude politiek niet meer door kan. Door deze crisis past het regeerakkoord niet meer, en jullie verkiezingsprogramma’s evenmin. Niemand kan nu nog krijgen wat hij eerder wilde. Vanaf nu moeten we het samen doen. In plaats van bezuinigen moeten we juist miljarden gaan uitgeven. En daarvoor hebben we de steun van jullie allemaal nodig. Dus niet alleen van de coalitiepartijen VVD, CDA, D66 en ChristenUnie. We moeten het in deze crisis samen doen, en we moeten het snel doen: het virus wacht niet, de samenleving is in gevaar. En in ruil voor jullie steun geef ik jullie vanaf nu ruime invloed op het nieuwe beleid. De regering wordt er nu meer een van ons allemaal.” Welaan, alle partijen

hebben wel “ja” tegen Rutte gezegd en ingestemd met die massale noodmaatregelen, die tientallen miljarden vragen. Maar helaas gedraagt de regering zich niet als regering van ons allen: VVD, CDA, D66 en ChristenUnie doen nog steeds alsof zij de dienst mogen uitmaken, ook al hebben ze in Tweede en Eerste Kamer geen meerderheid. Dat vind ik een gemiste kans. In tijden van crisis moet je, zoveel als maar mogelijk is, samen optrekken.’

› Heeft de crisis de politieke partijen nader bij elkaar gebracht? Bij de vorige verkiezingen sloot de SP regeren met de VVD uit. Nu horen we Lilian Marijnissen milder praten over samenwerking met de liberalen.

‘Eigenlijk hebben we in de afgelopen maanden ook met de VVD, en een heleboel andere partijen, samen geregeerd waar het over de aanpak van de coronacrisis ging: samen voor meerderheden in het parlement gezorgd. In feite hebben wij samen met de VVD en al die andere partijen, besloten om tegen bedrijven te zeggen: “Stop maar met werken, wij geven jullie geld en jullie betalen jullie mensen uit.” Dat is geen rechtse maatregel, want de gemiddelde VVD’er moet er ’s nachts van wakker liggen dat de overheid zoveel geld uitdeelt. Maar het is ook geen heel linkse maatregel, want de overheid geeft geen geld direct aan de mensen maar eerst aan de bedrijven.’

‘Wij vragen niet om gekke dingen; het eigen risico afschaffen is heel redelijk’

› Toch laat de regering een grote groep Nederlanders in de steek. ‘Ja dat klopt. In juni vroeg ik het kabinet: nu we toch zoveel doen, kunnen we daar nog wel een ding aan toevoegen. Want we weten dat meer dan drie miljoen huurders in de hoek zitten waar de klappen vallen, dat wijzen alle onderzoeken uit. Juist zij hebben een steuntje in de rug nodig. Als we de huren bevroren is dat in het slechtste geval weggegooid geld – maar dan is het 400 miljoen op de tientallen miljarden die we nu uitgeven, en in het beste geval is het precies datgene wat deze groep nodig heeft om de crisis door te komen. Maar die steun voor de huurders komt er niet. Ik zei het al: de regerings-

Premier Rutte spreekt het land toe bij het uitbreken van de coronacrisis.

foto: Dirk Hol / ANP

partijen gedragen zich toch nog steeds alsof zij de dienst uit mogen maken.’

› Er was wel een kleine toezegging: de coronakosten vallen niet onder het eigen risico.

‘Ja, omdat iedereen begrijpt: dat is oneerlijk. Maar het eigen risico is altijd oneerlijk. Wat maakt het nou uit of je een bult op je kop krijgt, orthopedische schoenen nodig hebt, of corona krijgt? Het eigen risico afschaffen is dan ook geen radicaal idee. Het is zo redelijk als wat. Dat steeds meer mensen dit inzien, maakt dit ook zo’n interessante tijd voor ons. Mits we erin slagen om duidelijk te maken wat we nu echt willen.’

› Wat is er dan precies zo interessant aan deze tijd voor de SP?

‘Voor een partij als de onze is het nu de tijd om te zeggen: wat eerst ondenkbaar was, is nu denkbaar. Want we hebben gezien hoe de overheid kan ingrijpen als het nodig is. En dus blijken onze redelijke eisen

nu ook mogelijk te zijn voor partijen die ze eerst niet zagen zitten.

En laten we wel wezen, onze eisen zijn heel redelijk. Wij vragen niet om gekke dingen. Eigenlijk hebben socialistische programma’s heel minimalistisch. Wij willen dat je geld krijgt als je werkt. En als je goed werkt, dat je dan een beetje meer krijgt. En dat je ook wat krijgt als je niet kunt werken. We willen dat niet alles individueel geregeld wordt, zodat wanneer je bijvoorbeeld ziek bent er goed voor je gezorgd wordt en je je geen zorgen hoeft te maken om de kosten. We willen ook niet dat mensen zo rijk zijn dat ze nooit alles kunnen uitgeven. En we willen meer geld voor onderzoek en onderwijs, want dat kan eigenlijk nooit te veel zijn. Dat zijn allemaal heel beschaaft eisen. Als het gaat om de economie hebben we net zulke redelijke eisen. We hebben geleerd dat ook wij er niet veel van weten, net als de rest. We hebben ook geleerd dat als iets te groot is om te falen, we het niet in private handen willen hebben. We weten nu dat de

infrastructuur van ons allemaal is en moet blijven, en dat we bij de productie wat meer eisen willen stellen dan alleen de vraag of je winst kunt maken.

Uit alle rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat Nederlanders een aantal zaken hopen en vrezen. Ze willen het wat begrijpelijker en ze vrezen de bureaucratie. Ze willen het wat kleinschaliger en ze vrezen de grootschaligheid. Ze willen het wat dichterbij en ze zien het verderaf gaan. Ze willen het wat eerlijker en ze zien het oneerlijker worden. Praat met Kim Putters (directeur van het SCP, –red.). Uit zijn onderzoeken blijkt dat voor partijen die dit soort zaken onderschrijven er in potentie sinds jaar en dag een meerderheid onder de Nederlandse bevolking is.’

› Waarom slaagt links er dan niet in om die meerderheid te organiseren?

‘Soms omdat links meteen het compromis zoekt. Er worden redelijke eisen gesteld, maar die worden

‘Drie miljoen huurders zitten in de hoek waar de klappen vallen, maar het kabinet wil de huren niet bevriezen’

ingeleverd voor samenwerking met de VVD. Dat heeft de PvdA in het verleden al te vaak gedaan. En soms omdat links blijft zeggen: we willen dit en dat, en daar nog wat bovenop. Linkse mensen hebben nog weleens de neiging hard te gaan schreeuwen. Dat doe je meestal als je weinig te vertellen hebt. Zo van: ‘Wij eisen!’ Terwijl de meeste mensen denken: ‘En wie ben jij dan?’

› Moet de SP gaan regeren?

‘Een functionerende democratie heeft coalitie en oppositie nodig. Ze zijn beide wezenlijk bestanddeel van de democratie en zijn, als het goed is, complementair. Vanuit de oppositie hebben we als SP op landelijk niveau al vaak aanzetten kunnen geven tot beter beleid, voorop kunnen lopen bij het zoeken van betere antwoorden in concrete kwesties. En op lokaal en provinciaal niveau hebben we al vaak laten zien dat we ook heel goed in staat zijn mee aan de knoppen te zitten, in allerlei soorten coalities. Het allerstomste voor een partij als de onze zou zijn op voorhand te zeggen dat je niet wilt regeren. Dan denken mensen: waarom zou ik dan op jullie stemmen? Dus natuurlijk willen wij in de regering. Mijn antwoord is altijd geweest: wij willen regeren met iedereen die met ons wil regeren. Wie dat zijn, dat zullen we wel zien, maar we hebben er samen in ieder geval 75 nodig. En of dat gaat gebeuren is van de kiezer afhankelijk. Wij zullen in ieder geval altijd willen regeren als we onze redelijke eisen kunnen waarmaken.’

› Je praat over redelijke eisen, maar het beeld van de SP is vaak de partij van het eigen gelijk.

‘Als het wat slechter gaat dan zegt men: 14 zetels in de kamer, 10 in de peilingen, en zij weten precies hoe de wereld in elkaar zit? Maar in onze

betere tijden, toen we 25 zetels haalden, zeiden mensen juist: die Jan Marijnissen zegt eigenlijk helemaal geen rare dingen.’

› De SP is toch ook een radicale partij?

‘We zijn radicaal door te zeggen: dit zijn hele redelijke eisen en dat is toch wel wat we minimaal moeten binnenhalen. Sommige eisen die we stellen zijn ingrijpend, maar alleen als je die afzet tegen de eisen van anderen. Je kan zeggen, gratis gezondheidszorg voor iedereen, dat vinden ze in de VS ingrijpend, maar wij zijn in Nederland eigenlijk niet anders gewend. Dus ja, waarom dan niet gaan voor volledig publiek gefinancierde gezondheidszorg? Juist dan zeggen mensen: ‘Waar maakt iedereen zich zo druk om? Zijn dit nou die gevaarlijke revolutionairen?’ Kortom, links is succesvol als ze haar voorstellen presenteert als mogelijk en noodzakelijk.’

› De noodzaak wordt met deze crisis wel duidelijk, maar zijn die eisen ook mogelijk?

‘Deze crisis laat zien dat veel zaken die lang als onmogelijk werden voorgesteld, zomaar mogelijk kunnen worden. Niemand kan ons nu nog wijsmaken dat er geen alternatief is. We zien nu: de cafés kunnen dicht als de premier dat zegt. De fabrieken ook. De samenleving blijkt hartstikke maakbaar. Daar moeten we gebruik van maken. En dan bedoel ik niet door te zeggen: ‘Nu moet alles anders.’ Maar door duidelijk te maken dat we een stel redelijke eisen hebben, die allemaal een stuk minder ingrijpend zijn dan wat er de afgelopen maanden is gebeurd. Een ruimere publieke sector, iets meer zeggenschap over het bedrijfsleven, een betere verdeling van de rijkdom, minder vervuiling. Dat is het wel zo’n beetje.’

› Tijdens het begin van de coronacrisis viel het op dat er veel economische offers werden gebracht voor de volksgezondheid.

‘Voor de politiek was de crisis wel een moment waarop ineens beseft werd: ‘Waartoe zijn wij nou eigenlijk op aarde, als mensen dadelijk met bosjes tegelijk neervallen? Dat kan toch niet de bedoeling zijn?’ Ook Rutte heeft toen gedacht, net als alle andere regeringsleiders, dat laten we niet gebeuren. En dus, in strijd met alles wat we voor mogelijk hielden, werd de economie stopgezet.’

› Ineens is iedereen ook anders gaan denken over de weerbaarheid van onze economie. Dat bedrijven niet meer failliet mogen gaan als er een maand geen inkomsten zijn. Dat de publieke sector genoeg capaciteit moet hebben voor als het even tegenzit.

‘We hebben nu gezien: wereldwijd kan het transport ineens instorten. Dus hebben we her en der voorraden nodig. Bijvoorbeeld van mondkapjes. We weten nu dat we al die tijd zijn voorgelogen. Bedrijven die een kwart eeuw tegen mensen hebben gezegd dat loonsverhoging er niet in zat, omdat de financiers eerst moesten worden beloond voor het risico dat zij namen. En die nu gelijk aan de staat vragen of ze steun kunnen krijgen. Er blijkt dus niets van hun verhaal te kloppen: het risico ligt gewoon bij de mensen en de overheid. Eigenlijk is dit niet iets wat pas bij het uitbreken van de coronacrisis bekend werd. We wisten natuurlijk al dat veel grote bedrijven zo opereerden.’

› Verandert het denken over bedrijven door de crisis?

‘Toen ik op de HEAO zat, werd nog gesproken over de drie doelen van een bedrijf: de continuïteit van de

onderneming, de werkgelegenheid en een redelijke winst. Wat we de afgelopen decennia hebben gezien is dat alleen aandacht voor winst niet goed is. Vroeger werd winst nog omgezet in nieuwe fabrieken, nu wordt zij gewoon teruggegeven aan de aandeelhouders en wordt zij vaak dood kapitaal. Zo kan het gebeuren dat bedrijven die jarenlang miljoenen binnenharken en geen belasting willen betalen, ineens aan de staat moeten vragen of ze steun kunnen krijgen. Schuldgefinancierde groei gaat ook fout. Amazon is zo'n voorbeeld. Dat bedrijf kan een tijd geen winst maken om vervolgens te zeggen: nu zijn wij de baas over alles en vragen we drie keer zoveel. Het zelfde geldt natuurlijk voor een onderneming die alleen maar als doel heeft om werkgelegenheid te verschaffen, zoals in Oost-Europa gebeurde. Dan gaat de productiviteit omlaag.’

› Duitsland wordt door de NOS omschreven als ‘ouderwets’, omdat het relatief veel intensive cares heeft. Dat is natuurlijk niet efficiënt.

‘Van de publieke sector is jarenlang gezegd: dat kost geld. Terwijl we nu zien: het levert juist ook veel op. Het is allebei waar. Als je minder geld aan de publieke sector hoeft uit te geven is dat mooi meegenomen, maar als je al die dingen die de publieke sector doet aan de markt overlaat, dan kost dat meestal drie keer zoveel. En dat gaat niet alleen over zorg, maar ook over onderwijs, veiligheid, enzovoort.’

› Het denken over de publieke sector leek al iets te veranderen voor de crisis.

‘Ja, neem de NS. Die heeft onlangs een langdurige concessie gekregen. Daar werd inderdaad heel anders over gepraat dan jaren geleden. Ook topman Van Boxtel, toch van een partij die altijd voor de privatisering

van publieke diensten was (D66, – red.), vond dat volstrekt logisch. Want de NS is toch van ons allemaal? Net als Schiphol. Dat vinden we belangrijke infrastructuur, dus dat is van de overheid. Net als de lantaarnpalen en wegen. De ironie is dat al dat vermarkten juist heeft geleid tot een totale bureaucratie. Een gegeven dat voor liberalen toch eigenlijk een grote schrik moet zijn.’

› Wat voor les trek jij daar zelf uit?

‘Ik denk dat we minder moeten denken in systemen, en meer praktische lessen moeten trekken waar zowel socialisten als niet-socialisten mee vooruit kunnen. Dan werk je in ieder geval weer een beetje zoals je zou mogen verwachten dat de politiek zou werken.’ ■

SANDER HEIJNE

'JE HEBT GEEN ECONOMISCHE GROEI NODIG OM MENSEN RIJKER TE MAKEN'

Tekst: Tijmen Lucie

Een boek schrijven over economie dat zo helder en pakkend is dat het een bestseller wordt, dat is een hele prestatie. Sander Heijne en Hendrik Noten fiksten het. Uit pure verontwaardiging over waar de decennialang gegroeide winsten voor zijn gebruikt. 'We moeten als samenleving de discussie voeren over wat economie nou eigenlijk is.'

Op een lentedag in 2018 krijgen historicus Sander Heijne en bestuurskundige Hendrik Noten een grafiek onder ogen uit een onderzoek van de Rabobank. Deze laat zien dat de Nederlandse economie de afgelopen veertig jaar met tientallen procenten is gegroeid, maar dat de reële huishoudinkomens in diezelfde periode nauwelijks zijn gestegen. Wie er wel hebben geprofiteerd van de economische groei? Bedrijven, topbestuurders en aandeelhouders. Zij hebben hun bonussen en dividenden in de afgelopen veertig jaar zien exploderen. De grafiek roept bij Heijne en Noten zoveel verontwaardiging op dat ze besluiten te onderzoeken hoe het kan dat de rijkdom in Nederland zo ongelijk verdeeld is en waarom we dat als samenleving accepteren. Het resultaat van hun zoektocht is het boek *Fantoomgroei*, dat begin juni verscheen en inmiddels al weken in de lijst van bestverkochte boeken staat.

Sander Heijne (1982), die eerder het succesvolle *Er zijn nog 17 miljoen wachtenden voor u* schreef over falende marktwerking in de publieke sector, wilde vooral begrijpen wat de economie eigenlijk is. In gesprek met Spanning zegt hij: 'Als we over economie praten, hebben we het altijd over bruto binnenlands product. Stijgt het bbp dan gaat goed het goed met de economie, daalt het bbp dan gaat het slecht. We zijn het bbp leidend gaan maken voor hoe het met ons gaat en zijn het gaan vereenzelvigen met wat de economie is.' Wat Heijne en Noten tijdens hun zoektocht langs onder meer de grondlegger van de economische wetenschap, Adam Smith, hebben geleerd, is dat je economie anders zou moeten definiëren. 'Niet als de optelsom van al het geld dat rondgaat, maar als het

vermogen van mensen om samen problemen op te lossen.' Als je economische groei niet langer leidend maakt, worden volgens Heijne hele andere oplossingen mogelijk voor de grote problemen van deze tijd, zoals ongelijkheid en klimaatverandering. Hij noemt als voorbeeld de Nieuw-Zeelandse premier Jacinda Ardern, die vorig jaar aankondigde afscheid te willen nemen van het bbp en te willen vervangen door een index die het geluk en welzijn van de Nieuw-Zeelanders meet. Haar verklaring daarvoor is simpel: economische groei die samengaat met sociale achteruitgang is geen succes maar een mislukking. Heijne

'Ik wilde het verhaal zo opschrijven dat mijn bezorgde moeder het ook wil lezen'

vindt dan ook dat we in de eerste plaats moeten kijken naar wat goed is voor mensen, niet naar wat goed is voor het bbp. 'We nemen in ons boek vrij veel tijd om te bewijzen dat dat twee verschillende dingen zijn.'

PERSOONLIJKE ZOEKTOCHT

Heijne wil zijn lezers er vooral van bewust maken dat je ook anders over economie kunt denken dan in termen van markt en groei. Daarnaast wil hij het gesprek op gang brengen over wat voor wereld wij willen en hoe we die dichterbij kunnen brengen. 'Waar ik vanaf wil, is het denken dat we alleen meer geld aan de zorg uit kunnen geven als de economie groeit. Of dat de aanpak van het klimaatprobleem niet ten koste mag gaan van de economie. Ik wil die volgorde omdraaien. Dus goede zorg en een leefbaar klimaat zouden voorop moeten staan en niet economische groei. Je hebt geen economische groei nodig om mensen rijker te maken,

'Je moet de koek gewoon wat eerlijker verdelen, daar worden we allemaal beter van'

je moet de koek gewoon wat eerlijker verdelen. Daar worden we allemaal beter van.'

Fantoomgroei is buitengewoon helder geschreven, wat knap is voor een boek over economie. Heijne geeft aan dat ze wel twee jaar aan het boek hebben gewerkt. 'Eerst een jaar om het te begrijpen, daarna nog een jaar om het op een goede manier op te schrijven. Het is zo'n complex onderwerp en ik wilde het zo opschrijven dat mijn moeder het ook wil lezen. Zij behoort tot de grote groep mensen die zich wel zorgen maakt over de samenleving, maar niet snel een boek over de economie zal lezen. Dat is de moeilijkste stap. Om het verhaal zo op te schrijven dat je een brede doelgroep aanspreekt. De persoonlijke zoektocht leek ons daarvoor de meest geschikte vorm.'

VERBINDEND VERHAAL

De auteurs hebben er bewust voor gekozen geen namen en rugnummers te noemen van degenen die verantwoordelijk zijn geweest voor het falende beleid van de afgelopen veertig jaar. Heijne: 'Als je mensen wilt meekrijgen, dan helpt het niet om eerst te zeggen dat ze alles verkeerd hebben gedaan. Dan kun je beter helpen om in andere oplossingen te denken.' Voor Heijne was dat niet eenvoudig. 'Het is als journalist niet mijn natuurlijke reflex om een verbindend verhaal te maken. Maar om er daadwerkelijk beweging in te krijgen, zul je een bredere coalitie van mensen moeten zien te overtuigen. Dus ook politici van partijen die nu in het kabinet zitten.'

Het boek is in ieder geval overwegend positief ontvangen. 'Ik hoor van heel veel mensen van links tot rechts dat ze enthousiast zijn over het inzicht wat economie eigenlijk is en hoe dat hele denken over de markt tot ons gekomen is', aldus Heijne. Volgens

hem zijn noch liberalen, noch christendemocraten, noch sociaaldemocraten gelukkig met de huidige samenleving die vooral draait om de belangen van de grote vermogens. 'Omdat jullie nooit regeringsverantwoordelijkheid hebben gedragen voor dit beleid is het makkelijker om dat hardop te roepen. Voor de VVD, CDA en PvdA, die deze samenleving hebben gecreëerd, is dat moeilijker. Maar wat ik juist terughoor van mensen uit die partijen, ook van prominenten, is dat ze onze analyse heel fijn vinden en er ook wat mee willen doen.'

PUBLIEKE DISCUSSIE OVER OPLOSSINGEN

Naast de positieve reacties, is er ook kritiek op het boek. Zo vinden sommigen de oplossingen te beperkt. Heijne: 'Zij lezen het boek als: jullie hebben eerst het hele probleem geschetst en dan komen jullie als enige oplossing met coöperaties. Maar dat is niet wat wij schrijven. Die

Foto: Fjodor Buis

Sander Heijne

coöperaties gebruiken we vooral als inspiratie, om te laten zien dat je ook binnen de neoliberale context het heft in eigen handen kunt nemen. Zoals de taxichauffeurs in Houston, die het zat waren om nog langer voor Uber te werken en hun eigen platform zijn begonnen. Coöperaties bestaan bovendien al eeuwenlang en hebben zich zelfs in de hoogtijdagen van het aandeelhouderskapitalisme weten te handhaven.'

Heijne meent dat zijn boek vooral goed laat zien hoe we hier gekomen zijn en wat er nu misgaat. Om dan ook nog met de hele oplossing te komen, moet je volgens hem een nieuwe zoektocht beginnen. Of hij dat zelf gaat doen, laat hij nog in het midden. 'Ik begrijp de wens, maar ik vind ook dat we daar als samenleving de discussie over moeten voeren. En dat het aan de politiek is om een perspectief te schetsen waar we wat mee kunnen.' ■

'Economische groei die samengaat met sociale achteruitgang is geen succes maar een mislukking'

Meer weten over het boek of de podcast beluisteren? Kijk op: fantoomgroei.com

Ook tijdens de vorige grote crisis werd er actie gevoerd om 'samen de crisis te lijf' te gaan. Wat volgde waren enorme bezuinigingen.

Foto: ANP / Rob Huibers

SOLIDAIR UIT DE CRISIS

LAAT DE STERKSTE SCHOULDERS DE ZWAARSTE LASTEN DRAGEN

Tekst: Tijmen Lucie

Om ons uit de crisis te investeren, zoals het kabinet zegt te gaan doen, moeten we het geld halen waar het zit. Laat de topvermogens en grote bedrijven hun eerlijke deel aan belastingen betalen en claim als overheid een aandeel in grote bedrijven die nu staatssteun ontvangen. Door dit te doen zorgen we ervoor dat we solidair uit de crisis komen en voorkomen we een verdere afbraak van de publieke sector en de sociale zekerheid.

Sinds maart van dit jaar maken we een ongekende crisis door. Als gevolg van de coronapandemie heeft de economie wereldwijd een enorme klap gekregen. Wat de precieze impact van de coronacrisis zal zijn, is nog onduidelijk. Dat hangt ook af van een eventuele tweede golf en wanneer er een vaccin beschikbaar komt. Maar er is alle reden om te stellen dat we met de grootste crisis sinds de Tweede Wereldoorlog te maken hebben.

Een crisis die de financiële crisis van 2008 ruimschoots zal overtreffen. Dat geldt zeker ook voor Nederland, dat met zijn open en op de export

gerichte economie zwaar getroffen wordt. In het tweede kwartaal daalde het bbp volgens een eerste berekening van het CBS met 8,5 procent ten opzichte van het kwartaal ervoor. 'Een historische krimp, die we in de jaren dertig zelfs niet hebben gezien', aldus hoofdeconoom Peter Hein van Mulligen. Veel mensen zijn hun baan inmiddels kwijtgeraakt. Alleen al tussen mei en juni steeg het werkloosheidspercentage net zo hard als in de zeven maanden na het uitbreken van de financiële crisis. Vooral jongeren en mbo'ers zijn de klos, omdat zij verhoudingsgewijs vaker een flexcontract hebben en daardoor als eersten hun baan verliezen. Ook kleine bedrijven dreigen snel om te vallen, mede omdat banken hun weigeren krediet te verlenen.

52 MILJARD EURO BEZUINIGD

Direct na het uitbreken van de coronacrisis nam het kabinet een indrukwekkende hoeveelheid maatregelen om bedrijven en banen overeind te houden. Het stelde in eerste instantie 20 miljard aan noodsteun beschikbaar en gaf aan dat dit bedrag verder kon oplopen tot wel 90 miljard euro. Minister Hoekstra zei: 'Onze zakken zijn echt heel diep en ik ben bereid om ze allemaal te legen.' Hiermee suggereerde hij dat de overheid vrij over dat geld kon beschikken, wat natuurlijk niet het geval is. Dat geld zal geleend moeten worden op de financiële markten. En het zal op een gegeven moment weer terugbetaald moeten worden aan de schuldeisers. We hebben in het verleden gezien wat er dan gebeurt. Na de financiële crisis van 2008 liep de staatsschuld met miljarden op, omdat de banken gered moesten worden. In plaats van dat de banken en hun eigenaren zelf verantwoordelijk werden gesteld voor de miljardenverliezen, werd de rekening doorgeschoven naar de werkende klasse. Vooral de publieke sector moest bloeden voor het falen van de banken – met de grootste bezuinigingsoperatie sinds de Tweede Wereldoorlog. Maar liefst 52 miljard euro werd er op de publieke sector bezuinigd om de staatsschuld af te lossen. Dat leidde tot

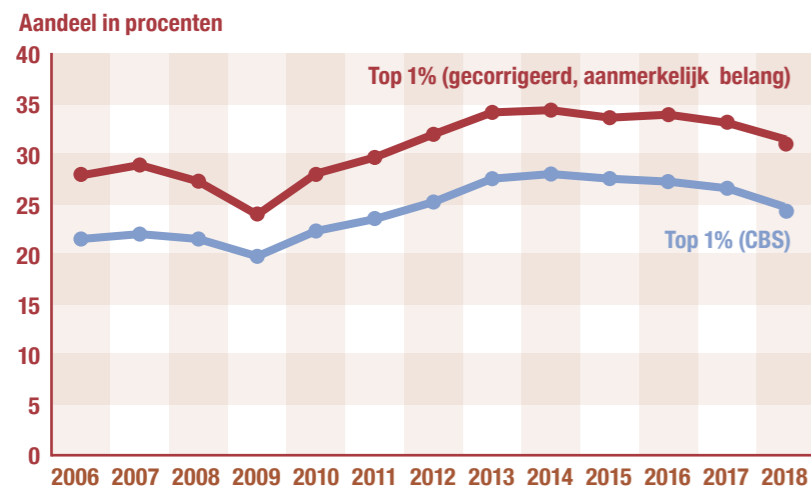
lage lonen, tot personeelstekorten en een hogere werkdruk in de sector waar onze samenleving op rust. En tot een forse aantasting van de georganiseerde solidariteit.

RIJKEN NOG RIJKER

Nu tijdens de coronacrisis maar weer eens blijkt hoezeer de publieke sector onze samenleving overeind houdt, moeten we voorkomen dat de essentiële beroepen opnieuw het kind van de rekening worden. Ook omdat we weten dat de enorme bezuinigingen op de publieke sector het economisch herstel hebben vertraagd en blijvende schade hebben aangericht. Daarom moeten we het geld halen bij degenen die er sinds de vorige crisis alleen maar op vooruit zijn gegaan. Zo heeft de rijkste 10 procent Nederlanders zijn vermogen sinds 2008 met 140 miljard euro zien toenemen, waarvan bijna de helft ten goede is gekomen aan de rijkste 1 procent. De rijkdom concentreert zich dus vooral aan de top. De rijkste 1 en rijkste 0,1 procent hebben nu respectievelijk een kwart en een tiende van al het private vermogen (ongeveer 1.600 miljard euro) in handen. En dan onderschat het CBS de topvermogens ook nog eens aanzienlijk. Niet alleen omdat de superrijken een deel van hun vermogen naar belastingparadijzen hebben gesluisd, maar ook omdat veel vermogen in bv's wordt gestald zodat het minder belast wordt. Volgens een ambtelijke werkgroep van het ministerie van Financiën zou dit om zo'n 400 miljard euro gaan, twee keer zoveel als waar het CBS van uitgaat. Op basis van deze nieuwe schatting hebben de wetenschappers Toussaint, Teulings, Salverda en Van Bavel berekend dat de rijkste 1 procent niet een kwart maar een derde van het totale private vermogen in Nederland in handen heeft (zie grafiek op pagina 14), en de top 0,1 procent (7.750 huishoudens) niet een tiende maar een zesde.

Net als de superrijken, is het ook de grote bedrijven voor de wind gegaan. Sinds 2008 is er elk jaar gemiddeld 158 miljard euro winst aan aandeelhouders uitgekeerd. Tegelijkertijd

GECORRIGEERD VERMOGEN VAN DE TOP 1 PROCENT

Data: CBS StatLine / ESB

daalde volgens het CBS de effectieve belastingdruk van grote bedrijven van 22,9 naar 17,1 procent. En dat terwijl het feitelijke tarief voor winstbelasting in al die jaren rond de 25 procent lag. Het is maar goed dat de voorgenen verhoging van het hoge tarief naar 21,7 procent niet doorgaat, want anders zou de effectieve belastingdruk van grote bedrijven nog lager komen te liggen.

LEG DE REKENING WAAR DIE HOORT

Bovenstaande cijfers laten zien dat de allerrijksten alleen maar rijker zijn geworden en grote bedrijven alleen maar meer winst hebben geboekt. Terwijl zij tegelijkertijd steeds minder belasting zijn gaan betalen. Dit ondergraaft de solidariteit in onze samenleving en zet de legitimiteit van onze democratie op het spel. Alleen door de sterkste schouders de zwaarste lasten te laten dragen, kunnen we solidair uit deze crisis komen. Daarvoor is een aantal maatregelen nodig, waarvan de haalbaarheid zal afhangen van de druk die zowel binnen als buiten het parlement wordt uitgeoefend.

Om te beginnen zullen we meer belasting moeten heffen op de grootste vermogens. Daarvoor moet het huidige boxenstelsel op de schop. Dit stelsel is onrechtvaardig, want kapitaal wordt er veel minder zwaar door belast dan arbeid. Bovendien biedt het vele mogelijkheden om met (inkomen uit) vermogen te schuiven,

waardoor het nog minder belast wordt. In het nieuwe belastingstelsel zou in ieder geval een progressieve vermogensbelasting moeten komen. Je kunt daarbij denken aan het voorstel van de economen Landais, Saez en Zucman voor een Europese progressieve vermogensbelasting. Zij stellen daarin voor om de rijkste 1 procent met 1 procent te belasten, de rijkste 0,1 procent met 2 procent, en de miljardairs met 3 procent. Een stelselherziening zal wel gepaard moeten gaan met flinke investeringen in de Belastingdienst, om een succesvolle uitvoering mogelijk te maken.

In de tweede plaats moet de winstbelasting voor grote bedrijven omhoog. Sinds 1980 is het hoge tarief gedaald van 48 naar 25 procent. Zoals we eerder zagen, betalen internationale bedrijven in de praktijk nog minder. Dat komt door de vele regelingen en verdragen die het mogelijk maken om winsten nagenoeg onbelast door Nederland te sluisen. Dat is onrechtvaardig. Zeker ook omdat de baten van ons gunstige 'vestigingsklimaat' voor multinationals niet opwegen tegen de kosten voor gewone mensen

'Een herhaling van wat er na de crisis van 2008 is gebeurd zou desastreus zijn'

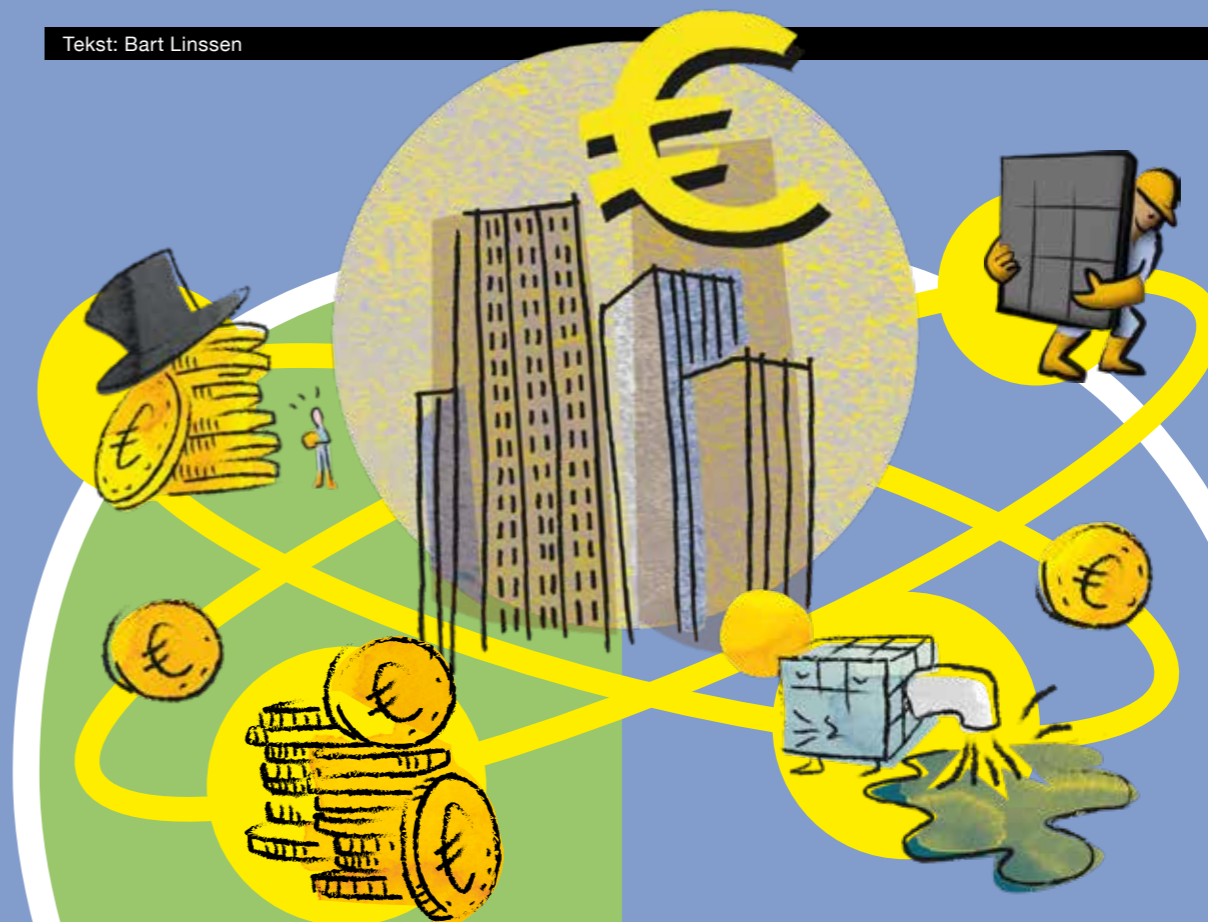
hier en in andere landen. Zij betalen de rekening voor belastingparadijs Nederland. We moeten er daarom voor zorgen dat grote bedrijven hun eerlijke deel aan belastingen gaan betalen. Daartoe moeten we een einde maken aan regelingen en verdragen die uitsluitend tot doel hebben om de belastingdruk omlaag te brengen, zoals de geheime afspraken die zulke bedrijven met de Belastingdienst kunnen maken over hoeveel belasting ze hier wensen te betalen.

In de derde en laatste plaats zou de overheid meer voorwaarden moeten stellen aan de noodsteun die zij grote bedrijven nu biedt. Het is immers absurd dat bedrijven die vorig jaar nog miljardenwinsten boekten, zoals KLM en Booking.com, nu direct een beroep op overheidssteun moeten doen om te overleven. Om ervoor te zorgen dat deze bedrijven meer vet op de botten hebben, zou de overheid moeten eisen dat een deel van de winst die voor aandeelhouders is bestemd, aan het eigen vermogen wordt toegevoegd. Ook zou de overheid in ruil voor steun aan grote bedrijven een staatsdeelneming moeten bedingen. Want dan kun je als overheid meer invloed op ze uitoefenen en ervoor zorgen dat publieke belangen worden meegewogen.

Een herhaling van wat er na de crisis van 2008 is gebeurd, zou desastreus zijn voor onze economie en samenleving. Als de rekening van de coronacrisis opnieuw hoofdzakelijk bij de publieke sector wordt gelegd, betekent dat een serieuze bedreiging voor de solidariteit in ons land. Aan de legitimiteit van onze democratie en ons economisch stelsel zal worden getwijfeld, als deze alleen ten goede komen aan enkelen en niet aan velen. Daarom moeten we in en buiten de Kamer alles op alles zetten om de rekening daar te leggen waar die hoort: bij de superrijken en de grote bedrijven. ■

HET NIEUWE DENKEN OVER DE ECONOMIE

Tekst: Bart Linssen

Nu de neoliberale ideeën aan het wankelen zijn gebracht, rijst de vraag wat ervoor in de plaats komt. Veranderingen in de economische wetenschap, nieuwe denktanks voor heel ander economisch beleid en verschuivingen in het economieonderwijs geven reden tot optimisme, ook al moet er nog veel gebeuren.

Als de economie groeit, dan profiteert iedereen daar automatisch van. De overheid is traag en inefficiënt, terwijl bedrijven juist voor innovatie zorgen. En marktpartijen zijn het beste in staat om diensten te leveren, ook als ze van publiek belang zijn. Het zijn drie voorbeelden van het denken dat sinds de neoliberale revolutie in de jaren tachtig de toon zet.

Het einde van het neoliberalisme is vaak aangekondigd – onder meer als gevolg van de toenemende ongelijkheid en de opstapeling van ecologische problemen. Maar het zijn de bankencrisis en de coronacrisis die dit denken echt aan het wankelen hebben gebracht. Deze crises maken duidelijk dat veel neoklassieke modellen waarop het neoliberale denken is gebaseerd helemaal niet toegerust zijn om die crises te bestuderen.

Een goed voorbeeld is de financiële sector. Waar banken voor de neoliberale revolutie in de jaren tachtig als oerdegelijk en saai werden gezien, stelden de neoliberalen juist dat bankiers de rocksterren van de economie waren. Bankiers zijn enorm productief, doordat zij bepalen waar kapitaal het best geïnvesteerd kan worden, zo was het nieuwe denkbeeld. Het idee dat de financiële sector niet zelf productief is, maar juist dienstbaar aan de reële economie zou moeten zijn, werd buiten het geaccepteerde denkkader geplaatst. Totdat tijdens de kredietcrisis bleek dat bankiers er zo'n grote puinhoop van hadden gemaakt dat de overheid de hele sector moest redden.

Het tegenovergestelde gebeurde met de publieke sector. De neoliberalen oogstten in de jaren tachtig veel succes met hun stelling dat de publieke sector per definitie niet productief is. Dat idee werd zo ver doorgevoerd dat in de statistieken de winsten van staatsbedrijven simpelweg aan de marktsector werden toebedeeld. Ook kwam het idee op dat de overheid helemaal niet in staat is om de beste publieke diensten te leveren. Wat volgden waren privatiseringen, liberaliseren en vermarkting van talloze overheidstaken. Pas nu tijdens de coronacrisis bikkelhard duidelijk is geworden dat de publieke sector van essentieel belang is voor ons allemaal, lijkt het politiek gemeengoed te worden dat we deze essentiële zaken niet aan de markt willen blootstellen.

HET OUDE EN NIEUWE DENKEN

Als dit soort veranderingen in het dominante denken inderdaad doorzet, gaan we dan terug naar de ideeën over de economie uit de jaren zeventig? Of komen er heel nieuwe ideeën in de plaats van de neoliberale denkbeelden? “De crisis bestaat precies uit het feit dat het oude sterft en het nieuwe niet geboren kan worden”, schreef de Italiaanse communist Antonio Gramsci een eeuw geleden. Daar kunnen we van leren dat het nog niet zo makkelijk zal zijn om met enige zekerheid te zeggen wat er gaat komen. Maar wie goed kijkt naar de economische wetenschap ziet belangrijke ontwikkelingen, die kansen bieden voor progressieve, socialistische krachten.

‘Wie goed kijkt naar de economische wetenschap ziet belangrijke ontwikkelingen, die kansen bieden voor progressieve, socialistische krachten’

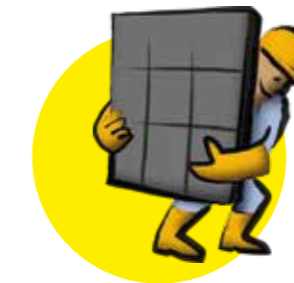

WAARDE ALS DOEL, NIET ECONOMISCHE GROEI

Het is haast niet voor te stellen: honderd jaar geleden bestond het bruto binnenlands product nog niet. Maar om zijn ‘New Deal’ aan de man te brengen, had de Amerikaanse president Roosevelt keiharde cijfers nodig. Daarom gaf hij opdracht aan de econoom Simon Kuznets om de economie gedetailleerd in kaart te brengen. Wat volgde was de eerste, ruwe versie van wat we nu zien als een dataset van alle economische activiteit. Samengevat in één magisch getal: het bruto binnenlands product. Ondanks waarschuwingen van diezelfde Kuznets werd het bbp na de Tweede Wereldoorlog al snel een doel op zich. Zo werd President Kennedy verkozen met de belofte om de economie jaarlijks met 5 procent te laten groeien. Dat de ongelijkheid ook toenam was geen probleem, vonden de neoliberalen, want het was de uitkomst van individuele keuzes. Later volgden de sociaaldemocraten met hun eigen variant: economische groei zou de rijken rijker maken, maar die welvaart zou vanzelf doorsijpelen naar de rest van de bevolking. In de praktijk bleek daar bar weinig van terecht te komen. Zo steeg in Nederland de koopkracht de afgelopen veertig jaar niet of nauwelijks, terwijl de economie almaar bleef groeien. Vrijwel overal waar liberaal beleid werd gevoerd nam de ongelijkheid in rap tempo toe.

Inmiddels neemt de populariteit van

het bbp als graadmeter snel af. In plaats van ons blind te staren op economische groei moeten we toe naar een economie die echte waarde levert, stelt Mariana Mazzucato in haar boek *De waarde van alles*. Wat die waarde vervolgens is, moet politiek vastgesteld worden. Een goed voorbeeld van de manier waarop dat in Nederland gebeurt is de brede welvaartsmonitor: een graadmeter van de economie die diverse politieke doelen meet.

NIET DE KORTE, MAAR DE LANGE TERMIJN

In de jaren zeventig zwengelde Milton Friedman samen met de econoom Michael Jensen het kortetermijndenken aan. Dit deden zij door ervoor te pleiten om de macht van de aandeelhouder zo groot mogelijk te maken. Dat het aandeelhouders in de jaren die volgden ook daadwerkelijk lukte meer invloed te krijgen, werd mogelijk door andere ontwikkelingen in die tijd, zoals globalisering, de opkomst van de institutionele aandeelhouder en deregulering van de financiële sector. Het gevolg was dat bedrijven zich steeds meer gingen richten op de belangen van de aandeelhouders, met name op de heel korte termijn. Inmiddels komen steeds meer economen terug van dat idee, stelt hoogleraar Strategie, Organisatie en Ondernemerschap Erik Stam: “Binnen de economische wetenschappen beseft men weer dat ondernemingen er ook zijn om de publieke zaak te dienen. Om iets te leveren waar

behoefte aan is, om werkgelegenheid te scheppen, en ja, ook om winst te maken. En daar dan wel belasting over te betalen, zodat we andere zaken kunnen betalen.”

In de coronacrisis wordt ineens duidelijk hoe kwetsbaar bedrijven zijn. Stam: “Bedrijven die het ene jaar nog veel winst maken, vragen nu direct om steun van de overheid. Een belangrijke les van deze crisis zal ongetwijfeld zijn dat bedrijven weer wat weerbaarder moeten worden.”

NATUUR ALS VOOR- WAARDE, IN PLAATS VAN ALS AFVOERPUTJE

Lange tijd was er in de economische wetenschap weinig aandacht voor het klimaat. Vervuiling van de natuur en uitstoot van broeikasgassen werd niet gezien als een probleem, tenzij de overheid er consequenties aan verbond in de vorm van quota of boetes. En zelfs dan werd een afweging gemaakt: was de kans op een boete klein, dan gold het lozen van giftige stoffen in de rivier als een acceptabele afweging. Grote Nederlandse bedrijven als Shell en Chemours zijn er groot mee geworden. Zelfs als milieu werd meegenomen in het economisch denken was het idee dat marktpartijen hier onderling wel uit zouden komen. Belangrijk is het Coase-theorema, dat stelt dat als er aan een paar voorwaarden wordt voldaan het vrij eenvoudig is voor partijen om bijvoorbeeld CO₂-uitstoot door te rekenen. Dat milieu in ieder geval een rol ging spelen in het

‘Dat het denken over de economie aan het veranderen is mag duidelijk zijn, maar de snelheid is soms nog wat beperkt’

denken was vooruitgang, maar de mate waarin het gebeurd was volstrekt onvoldoende.

Het was Kate Raworth die voor een grotere doorbraak zorgde, zeker in het publieke denken. Met haar boek over de donut-economie populariseerde ze een totaal ander soort denken over de economie. De donut werkt ongeveer als volgt. Binnenin zitten de rechten van de mens, zoals vastgesteld door de VN in 1948. Aan de buitenkant zitten de klimaatafspraken zoals vastgesteld in Parijs. Allemaal afspraken dus waar vrijwel alle landen zich aan hebben verbonden. Als de donut op plaatsen doorschiet, omdat mensen geen onderdak hebben of CO₂-uitstoot hard toeneemt, dan maakt Raworth dat deel van de donut rood. Het geeft inzichtelijk aan wat de grenzen zijn die de economie sowieso niet over mag gaan.

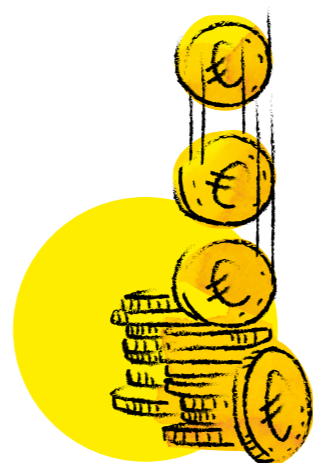

HUISHOUDBOEKJE EN DE CENTRALE BANK

“Het grote probleem met socialisme is dat het geld dat je van mensen afpakt op een gegeven moment op is.” Met die opmerking zette Margaret Thatcher de toon in de manier waarop we over de overheidsfinanciën zijn gaan denken na de crisis van het Keynesianisme. De mythe van het huishoudboekje is nog springlevend bij het kabinet-Rutte 3, ook al wordt er

meer geld uitgegeven dan ooit om de coronacrisis te bestrijden. Geld bijdrukken om overheidsfinanciën te financieren was voor Thatcher geen optie. Zij ging volledig mee in de analyse van de monetair econoom Milton Friedman, die stelde dat centrale banken moeten controleren hoeveel geld er in omloop is in de economie en daarbij niet politiek gestuurd moeten worden. In plaats daarvan is prijsstabiliteit belangrijk. Het voorkomen van inflatie, de prijsstijging van een paar procent die economieën doorgaans elk jaar doormaken, is het doel dat moet worden nagestreefd. Zo is het prettig zakendoen en kunnen vermogens worden opgebouwd.

De problemen met monetarisme zijn al langer duidelijk. Zo wordt geld tegenwoordig niet alleen door centrale banken gecontroleerd, maar zijn het juist private banken die vrij eenvoudig extra leningen uitgeven waardoor er meer geld in omloop komt. Hoe dat fout kan gaan, bleek bijvoorbeeld bij de bankencrisis van 2008: toen bleken banken zo roekeloos geld te hebben uitgeleend dat ze vrij abrupt failliet gingen toen daar geen waarde tegenover bleek te staan. Het is hoogleraar Stephanie Kelton die het succesvolst het idee uitdaagt dat overheidsfinanciën niet ook gedeeltelijk kunnen worden gefinancierd met gecontroleerde geldcreatie. Volgens haar is dit geen probleem, omdat het bij de juiste soort uitgaven zeer onwaarschijnlijk is dat dit leidt tot enorme inflatie. Marc Beckman, voorzitter van RethinkingEconomicsNL, ziet bij Kelton een belangrijke ontwikkeling in het denken over wat de overheid zou kunnen betekenen: “Het klassieke argument van ‘we kunnen het niet betalen want we hebben het geld niet’ blijkt niet waar, zolang je monetaire soevereiniteit hebt en de inflatie in de gaten houdt.”

VRIJHANDEL ALS DOEL OP ZICH

Ideeën over het belang van vrijhandel zijn veel ouder dan het neoliberalisme. Het was de econoom Ricardo die begin negentiende eeuw schreef over het belangrijk van comparatieve voordelen. Als de Britten beter waren in het produceren van kleren en de Portugezen in het maken van wijn, dan lag het voor de hand om veel te handelen. Daarbij moesten vooral niet te veel barrières worden opgeworpen. De neoliberale vertaling bleek eenvoudig: volgens de zogenaamde Washington Consensus moeten landen die economische groei nastreven vooral hun handel liberaliseren. Het was Ha-Yoon Chang die deze mythe doorprikte in zijn historische analyse van handel. In het boek *Kicking away the ladder* omschrijft hij hoe landen als het VK, de VS en ook Nederland juist grote barrières hadden om hun startende economie te beschermen. In Nederland was er zelfs lange tijd geen octrooirecht, waardoor ideeën makkelijk uit het buitenland konden worden overgenomen. Pas wanneer industrieën opgebouwd waren werd er gepleit voor vrijhandel, want dat zou die sterke industrie toch wel overleven.

Een andere econoom die de mythe doorprikte was Dani Rodrik. Zijn aanpak verschilde radicaal met die van de meer historisch ingestelde Chang. Rodrik toonde met neoklassieke uitgangspunten aan dat vrijhandel

voor sommigen erg goed uitpakt, maar dat er tegelijkertijd grote groepen zijn die er flink op achteruit gaan. Dat laatste was nieuw voor veel neoliberale economen, die zich vooral om de totale groei hadden bekommerd. Omdat die groei slechts marginaal bleek, stelt Rodrik de vraag: wat is ons meer waard, een klein beetje groei of een veel gelijkere wereld?

Eerlijk is eerlijk: kritiek op vrijhandel is niet van de laatste jaren, maar al langer een veelgehoord geluid. Wel is het goed mogelijk dat de coronacrisis, die de nadelen van lange productieketens blootlegt, deze kritiek een duwtje in de rug gaat geven.

ONDERZOEK, ONDERWIJS EN BELEID

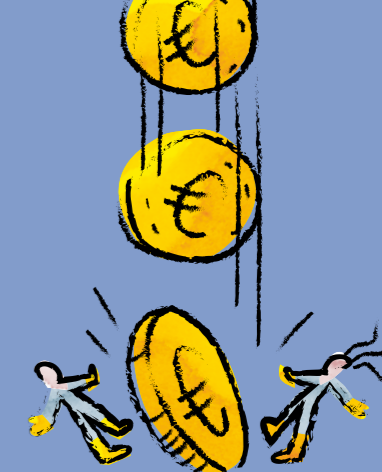
Dat het denken over de economie aan het veranderen is mag duidelijk zijn. Maar de snelheid is soms nog wat beperkt, stelt Marc Beckmann van RethinkingEconomicsNL: “Bijvoorbeeld bij het denken over klimaatverandering, waar duidelijk sprake is van padafhankelijkheid. Zo stelden twee economen in 2019 vast dat er in het toonaangevende *Quarterly Journal of Economics* nog steeds helemaal niets is gepubliceerd over dit onderwerp. Dit lijkt te komen doordat men vooral op elkaar reageert, en niemand de trend heeft kunnen doorbreken.” Sent ziet het glas halfvol: ‘Ja, het kan nog veel beter. Maar kijk je naar de nieuwste publicaties dan zie je geweldig onderzoek opkomen.’

Ook het onderwijs verandert. Zo vertelt Stam over het economieonderwijs op de universiteit van Utrecht: “Gelukkig komt de nadruk steeds meer te liggen op samenwerking tussen verschillende disciplines, zodat zoveel mogelijk aspecten van de werkelijkheid worden meegenomen. Het *Real World Perspective* staat voorop bij de Utrecht School of Economics: dit geeft ruimte voor

vruchtbare samenwerking met andere disciplines en het steeds beter gebruik maken van data over die *Real World*.” Esther-Mirjam Sent, hoogleraar Economische Theorie en Economisch Beleid aan de Radboud Universiteit signaleert een vergelijkbare trend: ‘Elders is het onderwijs erg gericht op de gereedschapskist. En die is grotendeels gevuld met instrumenten uit de neoklassieke economie. Het gaat eigenlijk helemaal niet over de economische werkelijkheid, of over kritische reflectie op de instrumenten die aangereikt worden. Met Economie+ bieden wij onze studenten daarentegen een pluralistisch perspectief, en dat zie je geleidelijk ook elders overgenomen worden. Dat komt deels omdat het even duurt voordat onderzoek in het curriculum terecht komt, maar wordt versneld doordat studenten het niet langer pikken dat economie zo eenzijdig wordt gedoceerd.’

Tegelijkertijd wordt er op de deuren van beleidsmakers gebonkt en wordt de nieuwe economie gepopulariseerd. Beckmann wijst op Kate Raworth en haar succesvolle verhaal over de economie als donut: ‘Ze laat zien hoe belangrijk het is dat we anders gaan denken en praten over economie. Zelf zet Raworth, net als Rodrik en Mazzucato, een eigen instituut op, zodat ook de gemeenschap die met deze vraagstukken bezig is kan veranderen. De veranderingen zijn vervolgens langzaam, maar wel significant. Met Rethinking Economics blijven we deze veranderingen dan ook verder aanjagen.’

Of de veranderingen in het economisch denken zullen doorzetten zal de komende jaren blijken. Van alle ontwikkelingen heeft Sent heeft nog het meest vertrouwen in trends die voor de coronacrisis al ingezet waren en nu extra momentum krijgen. ‘Een voorbeeld is de vraag: wat is nou eigenlijk het doel van beleid? Het is duidelijk dat economische groei een middel is, met bredere welvaart als doel.’ ■

HET NEOKLASSIEKE MENSBEELD

Veel van deze veranderingen in het economisch denken beginnen bij vragen over het mensbeeld waarop de neoklassieke economie is gebaseerd. Deze stroming kwam eind van de 19de eeuw op en had als doel om van economie ‘de hardste van de sociale wetenschappen te maken’, aldus Sent. Centraal stond het idee dat mensen rationeel waren en vooral hun eigenbelang nastreefden. Daarbij zou de markt vanzelf resulteren in de optimale uitkomst voor verdelingsvraagstukken. Deze aannames betekenden dat het mogelijk werd om zeer indrukwekkende modellen op te stellen (denk aan de doorrekeningen van het CPB), maar die kwamen steeds verder af te staan van de werkelijkheid.

Sent: ‘Het is bijzonder dat deze aannames zo lang hebben bestaan. De verklaring daarvoor is de volgende. De mens van de neoklassieken reageert voorspelbaar, wel zo prettig als je wets- en beleidsvoorstellen doet.’ Sent onderzoekt zelfs juist hoe de mens in de praktijk denkt. ‘Dat iedereen op allerlei verschillende manieren begrenst rationeel is, dat kuddedrag soms de ene kant op kan gaan, soms de andere kant. Ja, dat wordt erg ingewikkeld voor politici. Daarom is het CPB, dat met diezelfde neoklassieke economie voorstellen beoordeelt, ook zo populair. Het biedt een soort zekerheid. Maar die scheidsrechter heeft natuurlijk een behoorlijke bias.’

Foto: Pixabay CC

CORONAVIRUS SPAART OOK HET NEOLIBERALISME NIET

Tekst: Ruud Kuin

De coronacrisis heeft sociaal-economische problemen blootgelegd en daarmee het neoliberalisme aan het wankelen gebracht. Dat leidt niet automatisch tot fundamentele veranderingen, maar biedt wel kansen. Zo is het afblazen van de kabinetsplannen voor verdere verlaging van de winstbelasting voor bedrijven een leerzame eerste slag.

Nadat begin dit jaar ook entertainmentstad Las Vegas op slot moest, riep burgemeester Carolyn Goodman op om de casino's weer te openen. Haar overtuiging: de markt zou ook in deze bijzondere situatie haar werk doen. Eigenaren zouden zelf strengere maatregelen nemen of tot sluiting overgaan, als bezoekers besluiten om weg te blijven vanwege de grote risico's. Ze bleek een roepende in de woestijn: bijval van andere neoliberalen bleef uit.

Er is echt iets veranderd. Doorgewinterde neoliberalen zijn overal te horen met pleidooien voor onbeperkte overheidsuitgaven om bedrijven te redden. 'We hebben hele diepe zakken', stelde minister van Financiën Wopke Hoekstra direct. Voorman van werkgeversvereniging VNO Hans de Boer voegde daar schaamteloos een claim aan toe: 'En het zijn onze diepe zakken.'

Hoekstra maakte bekend dat er 90 miljard aan noodsteun beschikbaar is, waarmee in een klap het grootste neoliberale taboe werd doorbroken. De overheid is terug van weggeweest. En het huishoudboekje doet geen dienst meer als alles blokkerend excuus.

Niet gek dus dat iedereen kansen ziet voor de eigen stokpaardjes. We zitten in de grootste naoorlogse crisis, die volgens een oneindige stroom opinies

tot grote veranderingen gaat leiden. Zo wordt met het grootste gemak het einde van de EU, de globalisering, het flexwerk en het neoliberalisme voorspeld.

Maar enige voorzichtigheid is geboden. Het is nog te vroeg om te zeggen waar deze crisis precies toe gaat leiden. Bovendien komt verandering nooit vanzelf: socialisten proberen de toekomst naar hun hand te zetten. Dat begint met een analyse van de situatie waar we ons nu in bevinden. In dit artikel brengen we daarom in kaart welke sociaal-economische problemen die door deze crisis zijn blootgelegd het neoliberalisme aan het wankelen brengen. En welke kansen dat biedt voor fundamentele verandering.

WELKE PROBLEMEN LEGT DE CORONACRISIS BLOOT?

In het Westen zijn neoliberale regeringen rijk genoeg om adequate voorzieningen te treffen voor het geval een grote ramp als deze pandemie uitbreekt. Ondanks de vele waarschuwingen gebeurde dat niet; efficiency en winst bleven leidend. Decennialang hebben virologen, civiele en militaire strategen een breed scala aan scenario's bestudeerd, na ervaringen met HIV in de jaren tachtig, SARS in 2003, MERS in 2013, en meest recent Ebola.

In november 2008 publiceerde de National Intelligence Council (NIC), het bureau voor geopolitieke prognoses van de CIA, een analyse van 2500 onafhankelijke deskundigen uit 35 landen. Zij voorspelden tegen 2025 de

opkomst van een nieuwe makkelijk overdraagbare luchtwegaandoening bij de mens, waarvoor geen adequate tegenmaatregelen bestaan en die een wereldwijde pandemie zou kunnen worden. Trump aarzde niet om een paar maanden na dit rapport de NIC af te schaffen.

Nog geen jaar geleden wees de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) de wereld op het zelfde risico. "De wereld is hier niet klaar voor." Wetenschapsverslaggever David Quammen concludeert: "De wetenschap wist dat het zou gebeuren. De regeringen wisten dat het zou kunnen, maar ze namen niet de moeite zich voor te bereiden."

De problemen die deze crisis blootlegt, zijn in de rijke westerse wereld dan ook het gevolg van een onderschatting van de dreiging en de eerdere politieke keuzes om geen of onvoldoende maatregelen te nemen en voorzieningen te treffen. Met grote gevolgen voor de geglobaliseerde wereld. Lange toeleveringsketens zijn ingestort, harde grenzen zijn terug, de internationale handel is drastisch afgenomen en het internationale reizen is ernstig beperkt. Nederland ondergaat deze gevolgen als elk ander westers land. De impact wordt nog eens versterkt door het Nederlandse neoliberale beleid van de afgelopen tientallen jaren dat ertoe heeft geleid dat de publieke sector is verwaarloosd en de economisch ongelijkheid is toegenomen.

DE ROL VAN DE OVERHEID

Verwaarlozing publieke sector
Sinds de jaren negentig is er stevig

Het is nog te vroeg om te zeggen waar deze crisis precies toe gaat leiden

‘Het bedrijfsleven graait schaamteloos in Hoekstra’s diepe zakken’

bezuinigd op de publieke sector. Gedreven door neoliberale ideeën over verzelfstandiging, privatisering en marktwerking werd het verlagen van de kosten het hoogste doel. In reactie op de financiële crisis van 2008 kwam daar nog eens een gigabezuiniging van maar liefst 52 miljard euro bij. De coronacrisis is de katalysator van de problemen die dat oplevert.

• **IC-capaciteit**

De keuzes die het kabinet maakte om de coronacrisis te bestrijden waren noodgedwongen geënt op het tekort aan ic-capaciteit; Nederland heeft slechts 7 bedden per 100.000 inwoners, 5 keer zo weinig als Duitsland. Dat land blijkt overigens de uitzondering te zijn en is regelmatig aangesproken op zijn ‘inefficiëntie’.

• **Vaccin**

Nederland heeft geen eigen laboratorium dat een vaccin kan ontwikkelen. Het Nederlands Vaccin Instituut is jaren geleden namelijk in de uitverkoop gedaan, terwijl er nog geen Europees alternatief was. Bij private partijen was weinig belangstelling voor onderzoek naar nieuwe vaccins, wat verklaart waarom er pas in maart is begonnen met het onderzoek naar een coronavaccin. Het gevolg is dat de economie langer stilligt dan nodig zou zijn.

• **Tekort aan personeel**

Iedereen realiseert zich door deze crisis meer dan ooit dat de samenleving zonder goede publieke voorzieningen niet kan functioneren. Tegelijkertijd is er veel te weinig personeel in de ziekenhuizen en de ouderenzorg. Vlak voor het uitbreken van de crisis bericht RTL Nieuws dat het tekort aan verpleegkundigen leidt tot gevaarlijke situaties voor patiënten. Dit probleem is niet nieuw: in oktober van vorig jaar vond de eerste grote

staking in de ziekenhuizen plaats voor meer loon en meer personeel. Op dat moment waren er 30.000 openstaande vacatures. Minister De Jonge schreef uiteindelijk in een wanhoopspoging ex-medewerkers aan die de zorg eerder de rug hebben toegekeerd.

ONGELIJKHEID

Onderwaardering essentiële beroepen

De coronacrisis heeft iedereen duidelijk gemaakt welke beroepen essentieel zijn voor het basaal functioneren van een samenleving. Zonder een goed functionerende gezondheidszorg kan de economie helemaal stil komen te liggen. In verhouding tot de schade die we nu hebben opgelopen kost meer geld naar de zorg helemaal niets.

Ook beseffen steeds meer mensen dat de werkers in de zorg met gevaar voor eigen leven werken. Wereldwijd klonk er dan ook bijna dagelijks een luid applaus voor hen. Hetzelfde geldt voor nog een aantal beroepen. Zonder het onderwijs en de kinderopvang zouden ouders in essentiële beroepen niet kunnen werken en zouden kinderen een enorme leerachterstand oplopen. Zonder politie en boa’s was de ‘intelligente lockdown’ niet realiseerbaar. Zonder supermarktpersoneel waren de schappen leeg gebleven.

Naast het applaus klinkt dan ook wereldwijd steeds luider dat deze beroepen opgewaardeerd moeten worden. Bovendien kunnen we het ons ook niet permitteren dat er straks te weinig mensen zijn die dit werk willen doen.

Lagere inkomens

Vaak wordt gezegd dat het coronavirus iedereen raakt en geen onderscheid maakt naar kleur, rijkdom of religie. Dat klinkt leuk, maar is natuurlijk onjuist. Uit onderzoek in

Voor zorgmedewerkers klonk wereldwijd applaus. In de theaters werd het juist stil.

Foto: ANP / Peter Hilz

de VS en Engeland blijkt dat het percentage besmettingen en overlijden bij lagere inkomens drie tot vier keer hoger ligt. Tot deze groep behoren relatief veel mensen uit minderheidsgroepen. Het verschil in gevolgen voor rijk en arm is ook te zien tussen landen onderling. De rijkere landen hebben een hoger niveau zorg en bijvoorbeeld ook veel meer testcapaciteit dan de armere landen.

Lagere inkomensgroepen zijn kwetsbaarder in deze pandemie, omdat ze vaker obesitas en chronische ziektes hebben. Daarnaast leven ze vaker met meer mensen in een huis. Ze leven in Nederland gemiddeld zes jaar korter en leven zelfs 16 jaar minder in goede gezondheid. Deze groep wordt eveneens het hardst getroffen via het werk. Ze hebben veelal beroepen die je thuis niet kunt uitoefenen, waardoor een grotere kans op besmetting bestaat. Daarnaast heeft een groot deel van deze groep een flexbaan, waardoor zij als eersten hun baan verloren. De kloof

‘Duitsland heeft 5 keer zoveel ic-bedden per 100.000 inwoners’

tussen de rijkste 10 procent en de rest van Nederland was voor het uitbreken van de coronacrisis al groot. De coronacrisis heeft deze kloof nog eens verder vergroot.

Kwetsbaarheid flexwerkers

De flexwerkers kwamen als gevolg van de Coronacrisis als eerste zonder werk en inkomen te zitten. In Nederland heeft 40 procent van de werkers een onzeker contract, stelt de commissie-Borstlap. Dat zijn dus twee miljoen mensen die met een tijdelijk contract, een nul-urencontract of een uitzendovereenkomst werken, of als zzp’er. Kenmerk van al deze contractvormen is dat de werkgever zonder enige verplichting de arbeidsrelatie (vaak) onmiddellijk kan beëindigen.

Dat betekent dat het risico dat werkgevers lopen bij vraaguitval voor

een belangrijk deel bij deze werkers komt te liggen. Helaas heeft de overheid dat verlies aan inkomen maar ten dele gecompenseerd, omdat werkgevers niet verplicht waren noodsteun voor hun flexwerkers aan te vragen. In plaats daarvan werden flexwerkers veelal niet meer opgeroepen en dus ook niet meer doorbetaald.

Steeds breder wordt erkend dat de flexibilisering van werk is doorgeslagen. De commissie-Borstlap, die vlak voor het uitbreken van de crisis met haar rapport kwam, toont aan dat dit geen natuurverschijnsel is maar het gevolg van politieke keuzes. ‘En dan kan het dus ook anders’, aldus Hans Borstlap. Nu de crisis de problemen van flexwerk verder vergroot krijgt Borstlaps constatering steeds meer bijval.

NEOLIBERALISME EN DE ROL VAN DE OVERHEID

Ronald Reagan, een van de belangrijkste bringers van het neoliberalisme, sprak bij zijn inauguratie als Amerikaans president in 1981 de historische woorden: ‘De overheid is niet de oplossing voor onze problemen, de overheid is het probleem.’ Alles wat de natuurlijke marktwerking verstoort moet wijken. Zoals publieke voorzieningen, belastingen voor de rijken, vakbonden, regelgeving en eigenlijk de overheid in haar geheel.

In Nederland is deze lijn door Lubbers bepleit in de jaren tachtig, en vooral in de jaren negentig onder de kabinetten-Kok stevig in gang gezet. Jacques Wallage, destijds fractievoorzitter van de PvdA, zei toen: ‘Overal waar de overheid zich mee bemoeit, gaat het fout.’ Duco Hellema en Margriet van Lith brengen in hun boek *Dit hadden we nooit moeten doen* de gedaantewisseling van de PvdA in deze periode genadeloos over (het) voetlicht.

De grote vraag is nu of overheden tijdelijk de ergste klappen voor bedrijven en werkenden opvangen, of dat zij blijvend een grotere regierol op zich nemen. Dat laatste zou een fundamentele breuk betekenen met het neoliberalisme. Maar tot nu toe blijken overheden zich vooral op te stellen als schokdemper, door miljarden aan tijdelijke steun te geven. Inmiddels is er in Nederland een akkoord over een derde steunpakket, in totaal oplopend tot 48 miljard. Onderdeel van deze afspraken is dat de overheid grote investeringen naar voren haalt om ‘zich uit de crisis te investeren’. De werkgevers halen daarmee hun hele wensenlijst binnen. De overheid stelt zelfs €300 miljoen ter beschikking voor een (privaat) investeringsfonds van werkgeversorganisatie VNO-NCW. En de vakbeweging is er ook bij

Foto: ANP / Peter Hilz

In Nederland heeft 40 procent van de werkers een onzeker contract, stelt de commissie-Borstlap.

het derde pakket niet in geslaagd een goede regeling voor de flexwerkers binnen te halen.

Maar zal de overheid blijven investeren in tijden van tegenspoed, zoals gebeurde in de hoogtijdagen van het Keynesianisme? Positief is dat een sterk oplopend overheidstekort inmiddels door nagenoeg alle economen acceptabel wordt gevonden. Coen Teulings, hoogleraar Economie noemt bijvoorbeeld 'een tekort van 12 procent (...) prima te dragen'. Veel andere economen lieten aan economenblad ESB weten dat de staatsschuld met gemak kan verdubbelen.

Er lijkt dan ook sprake te zijn van een trendbreuk als het gaat om het tot nu toe heilig verklaarde sluitende huishoudboekje: het idee dat de overheid elk jaar ongeveer evenveel moet uitgeven als zij op dat moment kan binnenhalen met belastingen. Zowel Mark Rutte als minister van Financiën Hoekstra hebben meerdere keren verklaard dat bezuinigingen niet aan de orde zijn. Opvallend is dat ook de SER (als belangrijkste overleginstituut in de polder vaak bepalend bij economische vraagstukken) zich op een vergelijkbare manier uitlaat. Die constateert zelfs dat de

‘Vorig jaar staakten ziekenhuismedewerkers al voor meer loon en meer personeel’

forse bezuinigingen na de crisis van 2008-2009 het herstel hebben vertraagd. Bas Jacobs van de Erasmus Universiteit becijferde dat de economische crisis van toen voor maar liefst een derde is toe te schrijven aan deze bezuinigingen, die bovendien blijvende schade hebben aangericht aan economie en maatschappij.

De huidige trendbreuk kan een opmaat zijn naar een blijvend andere rol van de overheid. Steeds meer economen spreken zich uit voor een actieve sturende rol van de overheid. Zo pleiten innovatie-econome Mariana Mazzucato en Keynes-biograaf Robert Skidelsky ervoor dat overheden op zoek moeten naar een nieuw evenwicht tussen staat, bedrijfsleven en burger. De verwaarlozing van het publieke domein toont volgens hen het falen aan van het huidige neoliberale model. Zij citeren daarbij Adam Smith, bekend van de onzichtbare hand, die schreef dat de overheid de taak heeft te zorgen voor een goede basis-infrastructuur waar de markteconomie op kan vertrou-

wen. Daarom pleiten zij voor een nieuwe koers, die vastgelegd zou moeten worden in een begrotingsgrondwet. Wat hun betreft berust deze 'grondwet' op twee pijlers; een gerichte begrotingssteun voor initiatieven tegen klimaatverandering en het bieden van baangaranties.

NEOLIBERALISME EN ONGELIJKHEID

Als het goed gaat met de bedrijven en de rijken, zou het met iedereen goed moeten gaan – zo prediken de aanhangers van het neoliberalisme. Daarom worden de ondernemers en de rijken in de watten gelegd. Zij nemen risico's als ze daar ook de vruchten van mogen plukken. En dat leidt tot innovatie en groei, waar we uiteindelijk allemaal van zouden profiteren. Wij weten nu dat deze aannames onjuist zijn; de ongelijkheid is alleen maar groter geworden en de risico's zijn vooral bij de werkers komen te liggen.

Walter Scheidel, hoogleraar geschiedenis aan Stanford University, denkt

niet dat we nu een grote verandering op dit vlak kunnen verwachten. Drie jaar terug publiceerde hij zijn boek *The Great Leveler*, waarin hij beschreef hoe grote schokken (waaronder pandemieën) in de geschiedenis de sociaal-economische ongelijkheid hebben verkleind. "Om de ongelijkheid flink te verkleinen, moet een pandemie zoveel mensen doden dat er geen andere keus is dan de lonen te verhogen. De huidige pandemie is daarvoor niet dodelijk genoeg." Het klinkt cynisch, maar is niet onlogisch.

Naast schaarste speelt maatschappelijke druk ook een belangrijke rol bij bijvoorbeeld het verbeteren van de positie van flexwerkers. De analyse en de aanbevelingen van de commissie-Borstlap konden rekenen op behoorlijk wat bijval. Het rapport is de bevestiging dat het maatschappelijk debat in een paar jaar tijd enorm verschoven is. Flexibel wordt niet langer als iets positiefs gezien, maar vooral als iets wat onzekerheid met zich meebrengt. Toch betekent dit niet meteen dat flexwerk wordt ingeperkt, want de werkgevers hebben zich voor de crisis al fel afgezet tegen de aanbevelingen van de commissie. Zij bepleiten zelfs dat een grote groep flexibel inzetbare werkers nu juist nodig is om de economie weer uit het slop te halen.

Gabriël van den Brink, emeritus hoogleraar maatschappelijke bestuurskunde aan Tilburg University, is ook niet optimistisch over de kans op fundamentele veranderingen. Hij geeft aan dat de krachtsverhoudingen bepalend zullen zijn voor welke ideeën de overhand krijgen. 'Het hangt ervan af hoe de elites, de regeringsleiders, ondernemingen, en intellectuelen in ons land denken over de crisis', aldus Van den Brink.

DE EERSTE STRIJD IS GEWONNEN

Fundamentele veranderingen komen niet vanzelf tot slag; die moeten worden afgedwongen. Van den Brink benoemt terecht dat tegenwoordig de heersende opinie van grote invloed is

op de krachtsverhoudingen en daarmee op de besluitvorming. En dat is reden voor optimisme. Want ondanks alle ellende die de coronacrisis met zich meebrengt zijn er volop kansen voor fundamentele verandering.

Neem de discussie over de voorgenomen verlaging van de winstbelasting voor bedrijven, van 25 naar 21,75 procent. Waarom is deze maatregel op Prinsjesdag gedeeltelijk ingetrokken? Omdat er geen meerderheid is in de Eerste Kamer? Dat kan niet de (enige) reden zijn, want dat geldt voor alle maatregelen. Waarom durfde het kabinet juist deze typisch neoliberale maatregel, niet door te zetten? De criticasters binnen links zullen erop wijzen dat het kabinet een nieuwe lastenverlichting (BIK) voor het bedrijfsleven wil invoeren. Dat is op zichzelf juist, maar met die vaststelling wordt de les van een succesvolle strategie over het hoofd gezien. En dat zou zonde zijn.

Het interessante aan dit voorbeeld is, dat er – in klassieke zin – nauwelijks buitenparlementaire actie was, omdat dat door de coronamaatregelen maar beperkt mogelijk was. Desondanks is de heersende opinie vrijwel geheel onze kant opgeschoven. Was het geluk en toeval? Nee! Was alles dan gepland? Nee, ook niet. Maar er zijn uit dit voorbeeld wel lessen te trekken hoe je, ondanks een rechtse meerderheid, de 'heersende opinie' met een campagnevriendelijke aanpak naar je toetrekt en voor je wint.

'Dat is onder andere gelukt doordat links op dit issue al vroeg de samenwerking smeedde. In februari dit jaar kondigden zij al aan tegen de

begroting te stemmen als dit voorstel bij Prinsjesdag werd gehandhaafd. Cruciaal was de verbinding van dit punt met de actualiteit. 'De zorgwerkers zijn de helden, die een opwaardering verdienen. En de grote bedrijven zijn de profiteurs die in plaats van minder, meer moeten bijdragen aan de samenleving.' De SP zette deze tegenstelling ook in de motie, waarover meerdere keren is gestemd. Tegelijkertijd was de belangrijkste verdedigingslijn van het kabinet ('er is geen geld') ongeloofwaardig geworden. Ze hadden immers 'hele diepe zakken.' Wekelijks keerden deze discussie terug.

Nagenoeg heel Nederland vindt het daardoor onacceptabel dat de zorgwerkers niet en de grote bedrijven wel een structurele verbetering krijgen. De verlaging van de winstbelasting is grotendeels van tafel. Nu de BIK nog om zeep helpen, en de zorgsalarissen met 2 miljard opwaarderen.

TOT SLOT

De door de coronacrisis blootgelegde problemen leiden niet vanzelf tot verbeteringen, wij zullen die kansen moeten pakken. We kunnen met de zichtbaarheid en de ernst van de problemen wel grotere groepen overtuigen van de noodzaak voor veranderingen. Daarbij moeten we geen stokpaardjes berijden, maar zo concreet mogelijke verbanden leggen. De coronacrisis biedt directe aanknopingspunten om de publieke zaak op te waarderen, de arbeidsmarkt zekerder te maken en de lasten eerlijker te verdelen. De strategie tegen het verlagen van de winstbelasting voor grote bedrijven, is hiervoor leerzaam en perspectiefvol. Aan ons om de tijdgeest te grijpen. ■

‘Zonder goed functionerende gezondheidszorg kan de economie helemaal stil komen te liggen’

'Atlantic Civilisation' gemaakt door André Fougeron in 1953.

foto: Eduard van Scheltinga / © André Fougeron - Atlantic Civilisation, 1953, c/o Pictoright Amsterdam 2020

HOE WE VOORBIJ HET NEOLIBERALISME KOMEN

Tekst: Eduard van Scheltinga

Hoe vaak is het neoliberalisme al wel niet doodverklaard? In ieder geval vaak in de financiële crisis van 2008 en met de komst van de coronacrisis al voordat er een crisis was. De een na de ander verklaart het einde van het neoliberale tijdperk. Vaak al zonder dat er werkelijk veranderingen in gang zijn gezet. De wens is toch maar al te vaak de vader van de gedachte. Serieuze socialisten verdoen hun tijd met dit wensdenken. Voor socialisten die het menens is moet wensdenken plaatsmaken voor plannen.

proces. Voorspellingen zijn uit den boze. Zeker op een moment dat alle ingrediënten waar de voorspellingen op gebaseerd zijn door elkaar gehusseld worden - dat is wat crises doen. Zij breken met het verleden doordat een grote en plotselinge verandering elk extrapoleren op basis van het verleden zinloos maakt. Er is nog helemaal niet te overzien welk effect die grote verandering op alle aspecten van het leven heeft. Een crisis is onzekerheid. Dat is waarom dogma's sneuvelen midden in een crisis. Voor een dogma is toch enigszins de verwachting nodig dat de wereld ongeveer voortgaat zoals die al is.

Nu dogma's uit de weg gaan, is de hamvraag: hoe komen we voorbij het neoliberalisme?

HET PROBLEEM NEOLIBERALISME

Elk plan voor verandering begint met een analyse van het probleem. Het grootste probleem van neoliberalisme in onze tijd is de gierende ongelijkheid. De herverdeling naar boven voert alsmaar de druk op om gewone mensen langzaam maar zeker steeds meer te ontnemen. In de geïndustrialiseerde landen is de toename van onzekere contracten, het achterblijven van loon en het ontoegankelijker worden van publieke diensten hierop terug te voeren. Wereldwijd worden hele samenlevingen verarmd, door belastinginkomsten via belastingparadijzen weg te sluisen en bestaansvoorzieningen te ondermijnen.

Het is duidelijk dat de middenklasse in veel westerse landen nog altijd comfortabel in het zadel zit. Maar de ontwikkeling dat bijvoorbeeld in de VS steeds minder mensen zich tot de middenklasse mogen rekenen, bevestigt dat uiteindelijk de middenklasse hier ook niet veilig is.

Het onttrekken van welvaart aan gewone mensen, waar een kleine groep superrijken beter van wordt, is een tijdbom onder de democratie. Ook met vrije politiek en verkiezingen, is er geld nodig om te winnen

en invloed te krijgen. Naarmate een kleine groep steeds meer geld heeft en de grote groep daaronder relatief steeds minder, is de kleine groep superrijken steeds beter in staat om politieke invloed te verkrijgen. Dat ondermijnt de legitimiteit van de democratie, die juist nodig is om de democratie te laten werken. Ook de legitimiteit van het economisch stelsel verdwijnt als een kleine groep er superrijk van wordt en de rest moet vechten om de kruimels.

De kern van het neoliberale project was en is de winstgevendheid van bedrijven opvoeren, vooral door kapitaal in enkele handen te concentreren. Want als de mensen aan de top maar genoeg geld hebben, dan kunnen zij grote investeringen doen, zodat er werk en welvaart voor de rest komt. Die belastingvoordelen en stijgende topinkomens kwamen echter niet met een *verplichting* om te investeren. Daarom hebben de superrijken zich in toenemende mate kunnen terugtrekken. Hun welvaart wordt buiten de grenzen gesteld, in belastingparadijzen, en zichzelf trekken zich op exclusieve plaatsen terug met andere superrijken.

De superrijken bedreigen zo onze samenlevingen. Dit vereist antwoorden die het neoliberalisme voorbijgaan.

STERKE IDEEËN

Om te beginnen hebben we duidelijke en sterke ideeën nodig over de toekomst die we willen. Zonder doel is er geen goede strategie mogelijk, dan is het vooral heel veel werken terwijl het een verrassing is waar je uitkomt. Toch is dat maar al te vaak wat we doen. Wat dat betreft kunnen we veel leren van de jongeren die in de jaren negentig in verzet kwamen tegen de Servische dictator Slobodan Milošević. Wat velen niet lukte, wist hun beweging Otpor gedaan te krijgen: met massale acties de Servische oppositie verenigen en Milošević verdrijven. Een aantal leiders van Otpor documenteerden wat ze daarbij leerden en richtten CANVAS op (*Center for Applied*

Er waart weer eens een spook door Europa. Het blijkt vooral een dodelijk virus in plaats van sociale verandering. Opnieuw blijkt het erg verleidelijk om grote gebeurtenissen aan te grijpen om een wens tot werkelijkheid te verklaren. Maar het voortschrijden van de geschiedenis is een grillig

‘Om de problemen van het neoliberalisme te overwinnen zijn fundamentele veranderingen nodig’

Nonviolent Action and Strategies – op www.canvasopedia.org verzamelden ze veel nuttige informatie).

Een belangrijk element dat Otpor aan de overwinning hielp, was het inzicht dat je eerst moet bedenken wat het grote doel is en van daaruit terugredeneren naar wat er nu moet gebeuren. Zij maken onderscheid in drie belangrijke stappen: (1) het grote doel, (2) de campagnes waarmee het doel bereikt wordt en (3) welke specifieke acties in die campagnes gedaan worden.

Eerst weer even terug naar de probleemanalyse.

Om de problemen van het neoliberalisme te overwinnen zijn fundamentele veranderingen nodig. De ongelijkheid moet verkleind worden om de legitimiteit van de democratie te behouden en een beter economisch stelsel te krijgen.

Een belangrijke oorzaak voor de groeiende ongelijkheid is het achterblijven van de lonen bij de sterk gestegen dividenduitkeringen aan aandeelhouders. Sinds 1980 zijn de lonen slechts met een factor 1,5 gegroeid, terwijl de dividenduitkeringen stegen met een factor 11. Om de ongelijkheid te verkleinen moeten de lonen significant omhoog, ten koste van dividenduitkeringen. Ook

internationaal stijgt de ongelijkheid. De concentratie van geld in handen aan de top leidt bij de armsten tot een steeds groter gebrek.

Er is een belangrijke reden voor het achterblijven van de lonen bij de groei van dividenduitkeringen. De aandeelhouders beslissen zelf in de aandeelhoudersvergadering over hun beloning, terwijl de eigenaars over de lonen van medewerkers meebeslissen in de onderhandelingen voor een cao. Om gelijkheid te bevorderen is hier een antwoord op nodig dat neoliberalisme niet kan bieden. Medewerkers moeten daarvoor mede-eigenaar worden.

Tot slot, als het over ongelijkheid gaat, moeten we het ook over belasting hebben. De staatsschuld is sterk gestegen tijdens de coronacrisis. De meeste partijen zijn het er inmiddels wel over eens dat het niet kan om deze crisis te laten betalen door de publieke sector, zoals dat gebeurde met de financiële crisis van 2008. De uitweg is om niet de uitgaven te verminderen, maar de inkomsten te vergroten. Kapitaal is jarenlang steeds minder belast en arbeid steeds meer. Nu veel bedrijven desondanks op de been worden gehouden in de coronacrisis, is het een kwestie van solidariteit om kapitaal in het vervolg weer te laten bijdragen door hogere belastingen te innen. Zo voorkomen we dat opnieuw de publieke sector opdraait voor een crisis, terwijl onder andere juist de zorg het leven op de been hield tijdens de coronacrisis.

Terug naar Otpor. Hun drie-stap – het terugredeneren van het grote doel naar het nu – is voor de SP met deze analyse als volgt in te vullen.

1) Ons grote doel is socialisme als vervanger voor neoliberalisme. Socialisme waarin vrijheid, gelijkheid en solidariteit gelden. Het zal altijd een discussie zijn wanneer en of dat doel behaald is. Daarentegen vestigde Margaret Thatcher het neoliberalisme in Groot-Brittannië in tien jaar. Dan moeten wij ons doel in zo'n vijftien jaar kunnen bereiken, vanaf het moment dat we het tij mee hebben.

2) Om dat te bereiken moet er een aantal fundamentele veranderingen plaatsvinden. Daar hebben we campagnes voor te voeren en te winnen. Zoals uit de bovenstaande analyse volgt, zijn dat campagnes die de machtsverdeling tussen kapitaal en arbeid verschuiven. Denk aan medewerkersdemocratie in bedrijven, aan systematisch hogere lonen ten koste van dividenduitkeringen, aan het uitbannen van onzekere contracten, aan een sterke publieke sector en aan een ander belastingstelsel dat kapitaal belast in plaats van arbeid.

Als we dit bereiken zijn we van het neoliberalisme af en op z'n minst een goed eind op weg naar socialisme, als

we daar dan niet al zijn. Voor dergelijke campagnes is focus en toewijding nodig. Het kan niet allemaal tegelijk, al is het maar omdat de campagnes dan met elkaar concurreren om de aandacht. Als we voor elke campagne drie jaar de tijd nemen, dan hebben we voor deze vijf campagnes dus vijftien jaar nodig.

3) De volgende stap in het terugredeneren is het maken van specifieke plannen per campagne. Voor elke campagne moet een duidelijk plan geformuleerd worden hoe deze in een beperkte tijd te winnen is. De belangrijkste onderdelen daarvoor zijn: hoe we invloed krijgen, met welke mensen we dat doen, op welke alternatieven, welke machthebbers beïnvloed moeten worden om de alternatieven werkelijkheid te maken, welke tegenstanders we daarbij aantreffen, op welke aspecten in de campagne we de focus leggen en hoe parlementair en buitenparlementair werk elkaar versterken.

HOE WE DIE OPLOSSINGEN WERKELIJKHEID MAKEN

INVLOED

Dan kijken we eerst naar onze eigen partij. De SP is niet vanzelf zo groot geworden als de partij nu is. Daar is hard aan gewerkt, met een succesvolle strategie. Onder de leden werd een cultuur aangewakkerd van onder de mensen zijn, niet voor de mensen maar met de mensen actievoeren, leden maken om de partij groter te maken en aandacht genereren voor de partij. Deze grondhouding bij de actieve leden werd in de jaren negentig gecombineerd met een partijleider die in publieke debatten opviel met scherpe analyses. In dezelfde periode gaf de PvdA een opening op links door met het neoliberalisme mee te gaan. Daarentegen verzette de SP zich consequent tegen de ontmanteling van de verzorgingsstaat. Dit allemaal samen was een erg succesvolle strategie voor de partij en leverde in de piek van 2006 maar liefst 25 zetels op en 50.000 leden in 2007. Sindsdien is de SP een gevestigde partij die niet zomaar aan de kant

wordt geblazen. Ook is de tijd veranderd. In toenemende mate lijkt dit de tijd voor een renaissance van de verzorgingsstaat in plaats van het verder ontmantelen ervan. Dat vergt een volgende stap in de strategie. In plaats van campagnes tegen neoliberale ontwikkelingen zijn dan campagnes voor socialistische vernieuwingen nodig.

Voor fundamentele veranderingen is invloed nodig. Het makkelijkste antwoord op de vraag hoe dat te verkrijgen, is de grootste partij worden. Dat lijkt er nog even niet in te zitten. Sterker nog, in de parlementaire geschiedenis hebben PvdA, GroenLinks en de SP samen nog nooit de meerderheid gehad. Om dan niet te vervallen in hobbyïsme, principiaïsme of fatalisme moeten we strategieën bedenken waarmee we wel fundamentele veranderingen kunnen bereiken.

Het is uiteraard mogelijk om nieuwe organisaties op te richten en daar mensen bij te betrekken om invloed te krijgen. Zo zijn vakbonden en socialistische partijen ooit allemaal begonnen. Maar laten we even kijken hoe de progressieve organisaties er op dit moment voorstaan. De FNV heeft ongeveer een miljoen leden, GroenLinks 30.000, SP 32.000 en PvdA 41.000. De SP, GroenLinks en PvdA behaalden in 2017 samen 37 zetels. Dat staat gelijk aan ongeveer 2,6 miljoen stemmers. De bestaande progressieve organisaties samen bestaan nog steeds uit miljoenen mensen die potentieel achter de fundamentele veranderingen uit de vorige paragraaf te scharen zijn. Soms zit er overlap tussen de achterbannen. Vaak spreekt elk van deze organisaties een andere groep aan, en dat moeten ze vooral ook blijven doen. Maar om voorbij het neoliberalisme te komen ligt het voor de hand om een coalitie te smeden van de mensen die zich aan deze organisaties verbinden.

DE MENSEN

Van het vestigen van de sociaaldemocratie na de Tweede Wereldoorlog en het neoliberalisme in de jaren tachtig

kunnen we hiervoor een aantal belangrijke dingen leren. Zowel bij de vestiging van de sociaaldemocratie als van het neoliberalisme had de middenklasse een belangrijke rol. Een voorbeeld is hoe de PvdA na de Tweede Wereldoorlog in *De Weg naar Vrijheid* analyseerde hoe de klassen zich ontwikkelden. In 1951 stelden de onderzoekers in deze studie vast dat de middenklasse inmiddels net zo groot is als de klasse van fabrieksarbeiders waar de partij altijd voor opkwam. “De middengroepen zijn alleen reeds quantitatief van te groot belang dan dat welk program ook haar zou kunnen negeren”, schrijft de plancommissie op pagina 242. Vervolgens wordt de analyse gemaakt dat een groot deel van de middenklasse in de eigen bestaanszekerheid wordt aangetast. Mede doordat zij zich minder goed georganiseerd hadden dan de fabrieksarbeiders in hun vakbonden. De PvdA realiseerde zich dat de middenklasse aanspreken door voor hun bestaanszekerheid op te komen een sleutel tot succes voor de partij kon betekenen.

Hoewel de middenklasse opnieuw een gebrek aan bestaanszekerheid ervaart, is de situatie tegenwoordig anders. In de jaren vlak na de oorlog was de PvdA oppermachtig op links en waren de banden met het Nederlands Verbond voor Vakverenigingen (NVV, een van de voorlopers van de FNV) erg nauw. Wat er aan strategie voor het vestigen van de sociaaldemocratie was, kwam vanuit een selecte groep mensen in de PvdA en de NVV. Nu zijn er op links drie politieke partijen en is de NVV met het Nederlands Katholiek Vakverbond gefuseerd tot de FNV. Dat maakt het misschien lastiger om een coalitie te sluiten voor medewerkersdemocratie in bedrijven, voor systematisch hogere lonen ten koste van dividenduitkeringen, voor het stellen van het vaste contract als norm, voor een sterke publieke sector en voor een ander belastingstelsel, dat kapitaal belast in plaats van arbeid. Aan de andere kant kunnen drie verschillende partijen meer verschillende mensen enthousiasmeren dan een enkele partij alleen.

Wat de SP niet lukt, een groot deel van de middenklasse aanspreken, kunnen GroenLinks en PvdA bijdragen. En wat hen niet lukt, praktisch geschoolden en mensen met een laag inkomen mobiliseren, voegt de SP toe.

Ook de neoliberalen richtten zich eind jaren zeventig op de middenklasse. Het was voor Margaret Thatcher zeker geen gebruikelijke achterban. Maar ze wist een deel van de middenklasse te winnen door de onvrede over het logge en bureaucratische karakter van de verzorgingsstaat destijds te mobiliseren. Zo kwam ze ook aan steun onder voormalige Labour-stemmers en wist ze in tien jaar tijd Groot-Brittannië ingrijpend te veranderen.

Hiervan kunnen we leren dat het voor een progressieve kracht niet voldoende is om alleen een achterban te hebben onder de mensen die er het minste aan toe zijn. Om met een inspanning van FNV, PvdA, GroenLinks en de SP van het neoliberalisme af te komen, moet de gehele klasse van loonafhankelijken bevoordeeld worden.

DE HEERSENDE OPINIE

Voor een fundamentele verandering is het nodig om te analyseren hoe de gevestigde consensus in elkaar steekt. Door welke veronderstellingen wordt de consensus op een specifiek onderwerp ondersteund en welke organisaties voeden dit geloof? Wanneer dit duidelijk is, kunnen deze organisaties en het geloof bekritiseerd worden. Tegelijkertijd dient een alternatief naar voren te worden geschoven. Zo is de heersende opinie te veranderen.

Met name bij de vestiging van het neoliberalisme wordt dit duidelijk. Om maar een voorbeeld te noemen: voorvechters van het neoliberalisme hadden door dat het vaste arbeidscontract en collectieve loonvorming een belangrijke sta-in-de-weg waren voor de hervormingen die zij wilden doorvoeren. De vakbonden realiseerden daarmee namelijk een spreiding

van welvaart en zekerheid in het leven en gaven daarmee gewone mensen veel vrijheid. Neoliberale voorvechters bekritiseerden dit. Zij noemden vakbonden kartels die de prijs onnodig opdreven, zodat producten duurder dan noodzakelijk waren en bedrijven niet genoeg overhielden voor investeringen. Flexibilisering van arbeid was daar volgens hen de oplossing voor. En zo geschiedde.

Bij het realiseren van deze veranderingen hadden de neoliberalen de steun nodig van de sociaaldemocratie en daarmee de vakbeweging. Tegenover hen werd de flexibilisering sterk verbonden met het hogere opleidingsniveau van de bevolking, die goed in staat zou zijn om voor zichzelf op te komen en die niet, net zoals hun ouders, veertig jaar van 9 tot 5 bij dezelfde baas wilden werken. Voor velen was dat inderdaad een schrikbeeld.

Een actueel voorbeeld is een analyse hoe het kapitaalkartel opereert. Een van de belangenorganisaties voor

bedrijfseigenaren, VNO-NCW, bepleit jarenlang loonmatiging. Het CPB levert daar een uitgekende onderbouwing bij. Regelmatig publiceren zij onderzoeken die aantonen wat de voordelen van loonmatiging en flexibilisering zijn. Vervolgens zijn er in het parlement een aantal partijen die deze eisen en onderzoeken omzetten in daadwerkelijk beleid. Met name VVD, D66, CDA, PVV en FvD willigen de eis voor lage lonen van VNO-NCW in.

Zoals deze voorbeelden laten zien is het parlement vaak niet politiek leidend. Het is de beweging in het land die de heersende opinie maakt en daarmee het parlement, in welke samenstelling dan ook, dwingt de heersende opinie om te zetten in nieuwe wetten. Een groep goed georganiseerde mensen rondom een standpunt kan de heersende opinie dus flink doen kantelen. Waarna een politieke verandering nodig is. Een goede afstemming tussen buitenparlementair en parlementair werk is daarvoor cruciaal.

‘Na genoeg fundamentele veranderingen is er geen neoliberalisme meer over’

Een goed recent voorbeeld daarvan is de campagne voor de afschaffing van het minimumjeugdloon. Met een sterke boodschap, ‘half loon voor heel werk’, flitsende acties met een kleine groep mensen die journalistiek goed werden verslagen en een degelijke onderbouwing, wist een relatief kleine groep mensen de heersende opinie over het jeugdloon om te gooien. Niemand kon meer een goed antwoord geven op wat aan de kaak werd gesteld: waarom krijg je tot je 23 bent tot de helft van het loon voor hetzelfde werk? Lodewijk Asscher (PvdA) was op dat moment minister van Sociale Zaken en kon een succes met jongeren goed gebruiken. Zo wist *Young and United* in nog geen jaar tijd de heersende opinie te veranderen en dit vast te leggen in een politieke verandering: de afschaffing van het jeugdloon tot 21 jaar.

Buitenparlementaire druk moet daarbij wel gericht zijn. Dat betekent dat het doel heel duidelijk moet zijn, dat duidelijk is op welke beslissers de campagne zich richt en door welke argumenten zij overtuigd raken. Anders is de campagne als een schot hagel op een mug. Helaas zien we dit maar al te vaak. Sympathieke acties, die geen of tijden later pas een vervolg krijgen. Hoe vaak zeggen mensen niet tegen elkaar na een geslaagd actiemoment: ‘En wat zullen we nu doen?’ In een kansrijk campagneplan zit een strakke tijdlijn, met een begin en een eind waarin pieken

zijn gepland. Dit betekent ook dat de campagne zich in een beperkt tijdsbestek moet afspelen. Dat geeft urgentie aan de zaak en, net zo belangrijk, het wordt overzichtelijker en aantrekkelijker voor mensen om mee te doen. Betrokken zijn bij een campagne kost immers tijd en die is voor iedereen schaars. De meeste mensen hebben namelijk ook nog een baan, een gezin, sociaal leven en hobby’s om hun tijd aan te besteden.

De geschiedenis leert ons dat een relatief beperkt aantal mensen bereid is levenslang wekelijks tijd op te offeren voor een verbetering die ze zelf nooit gaan meemaken. Tegelijkertijd zien we ook dat veel mensen te motiveren zijn om mee te doen aan een belangrijke zaak als er een kans op succes is en de campagne een duidelijk begin en eind heeft, in een beperkt tijdsbestek. We hebben in de geschiedenis gezien dat er ondanks ongunstige parlementaire meerderheden fundamentele veranderingen mogelijk zijn. Cruciaal is dan een strategie die gericht is op het winnen van de heersende opinie. Het maakt kans als er sprake is van focus, als er coalities worden gesloten met groepen die dichtbij staan en als de aanpak campagnematig is en zich afspeelt in een beperkt tijdsbestek van een paar jaar. Na genoeg fundamentele veranderingen, is er geen neoliberalisme meer over. Voor minder doen we het niet. ■

